

KBM:S FORSKNINGSSERIE | NR 1

Är den inre säkerheten hållbar?

Thomas Jordan

KBM:S FORSKNINGSSERIE | NR 1

Thomas Jordan

Är den inre säkerheten hållbar?

Krisberedskapsmyndigheten

Box 599
101 31 Stockholm

Tel 08-593 710 00
Fax 08-593 710 01

kbm@krisberedskaps
myndigheten.se

www.krisberedskaps
myndigheten.se

ISBN: 91-85053-29-5

KRISBEREDSKAPS
MYNDIGHETEN

KBM:S FORSKNINGSSERIE | NR 1

Är den inre säkerheten hållbar?

Thomas Jordan

Innehåll

4	Förord
5	Samhällsutvecklingen – ett hot mot säkerheten?
13	Visionslogik – en ansats för att nå ökad insikt
22	Att förstå destruktiva beteenden
34	Fem bilder av hot och robusthet
55	En hållbar inre säkerhet – en visionslogisk ansats
67	Litteraturförteckning
69	Bilaga 1. Intervjuguide
71	Bilaga 2. Visionslogisk problemlösning: Utveckling av åtgärdsprogram för komplexa samhällsproblem
80	Bilaga 3. Mall för "omramning" av problem

Titel: Är den inre säkerheten hållbar?
Utgiven av Krisberedskapsmyndigheten (KBM)
Upplaga: 1 500 exemplar

ISBN: 91-85053-29-5
KBM:s dnr: 0039/2002
Grafisk form: AB Typoform
Tryck: Edita Ljunglöfs, Stockholm, december, 2003

Skriften kan erhållas kostnadsfritt från
Krisberedskapsmyndigheten, materieförvaltning
E-post: bestallning@krisberedskapsmyndigheten.se

Skriften kan laddas ned från Krisberedskapsmyndighetens webbplats
www.krisberedskapsmyndigheten.se

KBM:S FORSKNINGSSERIE NR 1

Förord

Samhällets arbete för att förebygga och hantera mycket allvarliga händelser har under lång tid haft kriget som dominerande hotbild. Mycket stora ansträngningar har gjorts för att ge Sverige en rimlig förmåga att hantera de påfrestningar som ett krig medför. Under det senaste decenniet har emellertid kriget som hotbild tonats ned alltmer och fokus har istället riktats mot kriser och katastrofer i fredstid. I detta arbete ger Thomas Jordan ett bidrag till utvecklingen av samhällets förmåga att hantera hot mot fred och säkerhet. Jordan menar att samhällets ansträngningar inte bör begränsas till att skapa en infrastruktur med en låg grad av sårbarhet och en god krisberedskap på olika nivåer i samhället, utan att vi också bör ha en genomtänkt strategi för att skapa en hållbar inre säkerhet som främjar fredliga och demokratiska sätt att lösa problem.

Rapporten bidrar till kunskapen om hur vi kan stärka vår förmåga att varsebli och tolka olikartade perspektiv på frågan om hur vi skapar en hållbar inre säkerhet.

Thomas Jordan är docent vid Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.

Författaren svarar för innehållet i rapporten.

Louise Mwinyipembe

Forskningsamordnare, Krisberedskapsmyndigheten

Samhällsutvecklingen – ett hot mot säkerheten?

Inledning

Finns det en risk att det jämförelsevis trygga och människovärdiga samhälle som skapats i Sverige går under? Behöver vi se allvarligt på risken att det växer fram motsättningar och sociala klyftor som leder till utbrett politiskt, etniskt eller kriminellt våld i det svenska samhället? Kommer våra barn och barnbarn att få leva i ett fredligt och demokratiskt samhälle?

Vi har ett militärt försvar som är till för att skydda oss från angrepp utifrån. Vi har också ett pågående arbete för att stärka samhällets förmåga att förebygga och hantera kriser och katastrofer. I de samtal som jag fört med en lång rad människor framstår dock drag i den inre samhällsutvecklingen som de främsta hoten mot säkerheten, freden och demokratin: utanförskap, ökande klyftor, motsättningar mellan folkgrupper och (i vissa kretsar) ett minskande förtroende för de demokratiska institutionerna. När jag i fortsättningen talar om ett fredligt samhälle syftar jag inte på frånvaron av hot om väpnade angrepp utifrån, utan på ett samhälle där de inre förhållandena i det stora hela präglas av fredliga sätt att lösa konflikter, driva intressen och tillgodose sina behov.

Det finns en utbredd medvetenhet om hur viktig t.ex. integrationspolitiken är för det svenska samhällets framtid. Många myndigheter, organisationer och enskilda arbetar intensivt med frågan. Det är dock svårt att hitta personer och myndigheter som har som uppgift att göra en samlad bedömning av vad som bör göras för att säkerställa att ett fredligt och demokratiskt samhälle kan upprätthållas. Detta behöver inte vara ett problem om den nödvändiga insikten och överblicken finns bland politiker och forskare. Mycket tyder dock på att det också behövs experter och tjänstemän som har till sin främsta uppgift att se till att samhället (det svenska och det internationella) utvecklar sin förmåga att upprätthålla ett människovärdigt samhälle.

I denna studie lämnar jag ett bidrag till arbetet med att skapa och upprätthålla en hållbar fredlig samhällskultur. Inre säkerhet handlar inte bara om att kontrollera våldet, det handlar också om att vårda sociala relationer och strukturer. Den form jag givit mina frågeställningar är påverkad av hur jag ser på den långsiktiga omvandlingen av grundfilosofin inom den svenska försvarssektorn, i synnerhet vad gäller det civila försvaret. Från att ha haft som främsta uppgift att skapa beredskap för att kunna hantera ett invasionsförsök har det civila försvaret under senare år kommit att få en kraftigt nedtonad roll, och ett nytt krishanteringssystem givits uppgiften att bygga samhällsstrukturer som klarar att förebygga och hantera allvarliga kriser. Några av de viktiga förändringarna som har ägt rum är:

- Från fokus på det militära angreppets problematik till fokus på kriser och katastrofer i fredstid;
- Från fokus på beredskapsresurser till fokus på att bygga system med låg grad av sårbarhet och hög förmåga att klara påfrestningar av olika slag.
- Från en nationell till en internationell referensram.

En av de bärande tankarna i studien är att ambitionen att bygga robusta system i stället för att bara bygga beredskap att ta hand om inträffade katastrofer är mycket god, men den bör inte begränsas till att skapa en infrastruktur med låg grad av sårbarhet och en god krisberedskap på olika nivåer i samhället. Om ett av de viktigaste hoten mot säkerhet, trygghet och fred i Sverige är sociala och politiska motsättningar och ökande kriminalitet, då bör vi också ha en genomtänkt strategi för att skapa en robust samhällskultur som främjar fredliga och demokratiska medel för att lösa problem.

HUR HANTERAR VI FRÅGAN OM DEN INRE SÄKERHETEN?

Studiens syfte är att lämna ett bidrag som stärker vår förmåga att varsebli och tolka olikartade perspektiv på frågan om hur vi skapar en hållbar inre säkerhet. För att vi ska kunna synliggöra och lära av olikartade sätt att resonera om såväl orsakssammanhang som önskvärda åtgärder är det nödvändigt att ha tillgång till begrepp som gör det möjligt att jämföra perspektiv med varandra.

Det som görs inom ramen för denna studie kan därför ses som en del av ett mer omfattande utvecklingsarbete som handlar om att utveckla, stärka och befästa en särskild typ av färdigheter som det samtida samhället är i stort behov av: färdigheter i att varsebli perspektivs egenskaper. Så länge individer och grupper är instängda i sina egna tolkningsperspektiv

är möjligheterna till lärande och därmed utveckling av förmågan att hantera komplexa problem begränsade. Förmågan att se och förstå vilka karakteristiska egenskaper det egna och andras perspektiv har och förmågan att jämföra och förstå relationerna mellan olika perspektiv är nödvändiga förutsättningar för att kunna dra nytta av skillnader i perspektiv och därmed nå djupare insikt i samhällsproblems natur. Dessa färdigheter kallas här *visionslogik*¹. Studien ska alltså ses som ett bidrag till att synliggöra och utveckla visionslogik som ett instrument för djupare insikt och därmed mer adekvata strategier för att åtgärda samhällsproblem. I ett senare avsnitt ges en mer utförlig beskrivning av vad visionslogik är och vilka konsekvenser visionslogiska synsätt får.

SAMHÄLLSSTRUKTUR OCH SAMHÄLLSKULTUR

Jag ser ett pedagogiskt värde i att göra en skillnad mellan vad vi kan kalla samhällsstrukturen och vad vi kan kalla samhällskulturen. *Samhällsstrukturen* omfattar de formella systemen i samhället: lagar, politiska institutioner, rättsväsende, myndigheter, näringsliv, skattesystem, bostättningsmönster, etc. *Samhällskulturen* omfattar de ”mjuka”, informella aspekterna av samhället som t.ex. rådande normer, värden, kommunikationskultur, rollförväntningar, bilder av olika aktörer och förtroende.

Det som händer i *samhällskulturen* spelar en stor roll för freden i samhället, men är mer svårgräpbar och svåranalyserat än det som händer i *samhällsstrukturens* mer konkret synliga delsystem. Vi har uppnått en hög grad av medvetenhet om betydelsen av ekonomiska, sociala och politiska strukturer och förhållanden för den allmänna samhällsutvecklingen såväl som för individernas levnadsöden och beteenden. Det tycks dock som om vi är sämre utrustade att lägga märke till, förstå och arbeta med orsakssammanhang inom samhällskulturens domäner. Vi har alltså en intensiv debatt om t.ex. hur vi ska kunna minska arbetslösheten och säkra medborgarnas möjligheter att delta i den demokratiska processen, men i mindre utsträckning om vilka konkreta åtgärder som är nödvändiga för att skapa en gynnsam utveckling vad gäller känslan av samhörighet, tilltron till samhällets rättfärdighet, förmågan att konstruktivt hantera värdeskillnader eller ungdomskulturernas normsystem. Det är därför ett särskilt viktigt mål för mig att synliggöra den roll förändringar och förhållanden i samhällskulturen spelar för att skapa och upprätthålla ett människovärdigt samhälle.

1. Efter Wilber, 1995.

INRE SÄKERHET I EN OROLIG VÄRLD?

Under senare decennier har diskussionerna om säkerhet och fred allt mer kommit att genomsyras av ett synsätt som betonar att säkerhet (i den säkerhetspolitiska bemärkelsen) inte kan fås i en enskild stat, utan bara som en konsekvens av en väl fungerande internationell säkerhetsordning. Så länge vi talar om väpnade internationella konflikter är den diskussionen mycket relevant och viktig. Det finns dock anledning att föra ett samtal som fokuserar just den svenska inre säkerheten och freden. Jag menar att det finns en till stor del oförlöst debatt kring många svenskars oro för att den svenska livsmiljön, som man upplevt som jämförelsevis trygg och rättfärdig, ska gå förlorad genom globalisering och storskalig immigration. Denna oro leder hos en del till en främlingsfientlig nationalism som bygger på en tro på att säkerhet, fred och välfärd skulle kunna upprätthållas om vi bara håller omvärlden på distans. Hos andra finns ett slags inre spänning: å ena sidan vill man värna om de goda kvaliteter som det svenska samhället lyckats bygga upp, å andra sidan finns ett engagemang för dem som har det svårt i andra delar av världen. När det måste fattas beslut om flyktingpolitik, bekämpning av terrorism eller internationell samordning inom olika politikområden (t.ex. genom att flytta beslutsrätt till EU) kan det vara svårt att hitta fram till en position där dessa värderingar kan förenas. I detta spänningsfält lever många och jag tror att det kan vara värdefullt att sätta fingret på problematiken just genom att diskutera den inre säkerhetens framtid i det svenska samhället.

INTERVJUMATERIALET

Studien bygger på en serie intervjuer. Jag har intervjuat 21 personer som valts ut för att ge prov på olikartade perspektiv på frågan om hur en fredlig och demokratisk samhällskultur upprätthålls.² I denna grupp finns riksdagsledamöter, forskare, departementstjänstemän, poliser på hög nivå, myndighetsföreträdare, militärer, en psykoterapeut, en kulturpersonlighet samt företrädare för Svenska kyrkan, fredsrorelsen och frivilligorganisationer. Intervjufrågorna har kretsat kring vilka hot och risker de intervjuade ser vad gäller freden i det svenska samhället samt vilka åtgärder som är angelägna från samhällets sida för att stärka en fredlig och demokratisk samhällskultur. Intervjufrågorna finns återgivna

2. Fyra intervjuer har genomförts av Leif Eriksson, som även bidragit med värdefulla synpunkter.

i bilaga 1. Jag redovisar inte vilka de intervjuade personerna är av det skälet att jag hanterat materialet ganska fritt. Intervjuerna har använts som utgångspunkt för att vaska fram och stilisera ett antal olika synsätt. Därvid har jag valt ut karakteristiska resonemang som förts i olika intervjuer och sammanfattat dessa för att kunna ge en god överblick över olika typer av perspektiv. Jag citerar alltså inte ordagrant ur intervjuerna utan använder dem som ett underlag för perspektivbeskrivningar. Mitt mål är inte att studera hur enskilda personer resonerar, utan att ta fram exempel på olika intressanta sätt att resonera om problematiken. Det vore därför missvisande att låta de intervjuade med sina namn stå för de bearbetningar av perspektiv som jag har gjort.

Smakprov på perspektiv

Jag ska här ge prov på två sätt att resonera kring hot mot den fredliga samhällskulturen, vad de beror på och vad man bör göra åt dem. Läs dem noga och lägg också märke till hur du själv reagerar på resonemangen.

Exempel 1 *Det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur är att det bland de nu uppväxande generationerna finns många som saknar spärrar mot att använda våld. Anledningen till detta är att många unga inte får tillräckligt med uppmärksamhet. Normer och värderingar överförs genom att man växer upp i en vardag där man umgås med varandra och kan tillrättavisa och justera det man ser inte stämmer i den unges livsmönster. Det optimala är att barn växer upp i en trygg miljö med föräldrar som älskar dem, tar ansvar för dem och bekräftar dem. Det handlar om att skapa en inre kontroll hos de unga. Detta kan man inte förmedla eller skapa i en handvändning utan det sker genom hela levnadssättet under uppväxten. Den som bäst kan göra det är en älskande mamma eller pappa. Merparten av barnen i Sverige har inte en sådan uppväxt idag därför att de vistas på dagis eller skola och fritidshem när föräldrarna är borta upp till tio timmar om dagen. Vi har krav på en sådan standard att båda föräldrarna är piskade att arbeta. På dagis finns det för få vuxna för att de ska hinna och orka ge barnen det de behöver.*

Ytterligare en faktor är den individuella frigörelsen som går ut på att alla människor ska få utveckla sig själva. Många kvinnor ser det som ett hinder att ha en man och väljer därför att inte leva i en familj med två vuxna. Den personliga utvecklingen får företräde på bekostnad av allt

annat. Det är bra att man i Sverige har möjligheten att gå en egen väg och göra det man själv vill, men samtidigt får vi ett kyligare samhälle där man tar väldigt liten hänsyn till andra. Familjens upplösning kan leda till en mycket negativ utveckling för samhället som helhet.

Det är föräldrarna som spelar nyckelrollen för att fostra barnen till goda medborgare. Vi måste få en attitydförändring i det politiska systemet i riktning mot att tycka att det är värdefullt att ta hand om sina egna barn. Vi behöver också en långsiktig och målmedveten strategi för att medvetandegöra föräldrarna om betydelsen av värdeöverföring till barnen. Samhället måste ge föräldrarna möjlighet att ägna tid åt sina barn. Det är därför viktigt med mer flexibla arbetstider och lägre skatter. Vi måste göra det möjligt för den förälder som väljer att vara med sina barn att kunna överleva i det svenska samhället.

Exempel 2 Det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur är när marginaliserade individer bildar grupper som använder våld för att ge sig själva ett värde. Om samhället inte lyckas erbjuda jobb, utbildning och bostäder kommer många att söka sig till gäng. Vi får inte ha massarbetslöshet och omfattande segregation. Vi måste ha fungerande skolor där alla kan tillgodogöra sig utbildning så att de kan få arbete och försörja sig. Misslyckas vi på dessa fundamentala områden är det bara en tidsfråga innan gängen kan skapa en större gemenskap för sina sympatisörer än vad samhället kan erbjuda.

Det viktigaste instrumentet för den nationella säkerheten är att barnen redan på dagis känner att de behövs och hör hemma och kommer in i någon sorts gemenskap, att det fungerar i skolan så att ingen lämnas efter utan kan fullfölja sin utbildning.

Den ökade individualiseringen leder till att basen för nationalstaten, den gemensamma värdegrunden, eroderar. Alla har sin egen bild av vad som är samhällets gemenskaper. Det finns många fördelar med individualiseringen genom att var och en kan söka sig sin egen väg. Samtidigt betyder det att man mer är en individ i en global värld än en medborgare i en nation. Den värdegrund som är kopplad till ett geografiskt område eroderar och ersätts av en värdegrund som bygger på individen.

Allt färre människor är medlemmar i föreningar. I idrottsföreningar, fackföreningar eller vad det än var mötte man människor och fick reflektera över sådant som man var förbannad över, man fick avreagera sig, lyssna, samtala och nå fram till en ståndpunkt. Arbetet i föreningar innebär att människor möts, gör något för varandra, pratar om problem och gemensamt arbetar sig fram till sätt att hantera problemen. Det är en viktig socialiseringsprocess.

Det är fungerande sociala relationer som är grunden för samhället. Individen kan bara växa inom ett fungerande kollektiv. Om inte kollektiven, t.ex. grannskapen, fungerar, då eroderar basen för det robusta samhället.

För att säkra det fredliga samhället är det viktigt att hålla nere arbetslösheten, begränsa segregationen, hålla fungerande skolor och ha kontroll över narkotikan. Det är också viktigt att understödja föreningsverksamhet av olika slag.

Ungefär så här resonerade två av de personer jag intervjuat. De två exemplen ovan har trots vissa viktiga likheter också stora olikheter i fokus, som leder till olikartade slutsatser. Båda ser samtidens starka tendens till individualism som ett problem, men de har mycket olikartad syn på vilken roll staten bör spela. Den ena personen ser sänkningar av skattestrycket för barnfamiljer som en central ingrediens i en strategi för att förbygga en negativ samhällsutveckling. Den andra personen betonar vikten av att satsa mer pengar på förskolor, skolor och föreningar och kan därför antas vara mer kallsinnig till behovet av att sänka skatterna. Vi ska i senare avsnitt återkomma till dessa och andra perspektiv och närmare betrakta arten av de resonemang som förs.

En egenskap är gemensam för i stort sett alla jag intervjuat, nämligen att de har en genomtänkt syn på problematiken. De flesta människor, även de som arbetar med sociala frågor, har inte ett sammanhållet och väl artikulert perspektiv på frågorna. Den främsta anledningen till detta är, så vitt jag kan bedöma, att deras vardagar är fyllda av mycket konkreta uppgifter som måste hanteras. De övergripande frågeställningarna hamnar då lätt i bakgrunden. De perspektiv som diskuteras här är alltså långt ifrån representativa, vilket är viktigt att hålla i minnet.

Studiens disposition

Detta inledande kapitel följs av ytterligare fem. Kapitel 2 presenterar den färdighet för varseblivning och tolkning som här kallas *visionslogik*. Kapitlet ska inte bara ses som en redogörelse för den ansats studien bygger på. Det är min övertygelse att ökad färdighet att använda visionslogiska ansatser utgör ett betydande bidrag till samhällets förmåga att hantera hot mot fred och säkerhet. Att beskriva de färdigheter som ryms inom begreppet visionslogik är därför en del av projektets resultat. Kapitel 3 beskriver och förklarar den begreppsmodell som utvecklats för

att analysera och tolka de föreställningsvärldar som ligger till grund för olika typer av resonemang kring hot mot en fredlig och demokratisk samhällskultur. I kapitel 4 behandlas fem exempel på sätt att resonera kring hot mot den inre säkerheten. Kapitel 5 ägnas åt att illustrera vilka typer av frågeställningar som kan uppmärksammas inom ramen för en visionslogisk behandling av samhällskulturens roll för den inre säkerheten. Kapitel 6, slutligen, beskriver en konkret metod för att analysera komplexa samhällsproblem i syfte att kunna utarbeta åtgärdsprogram.

Visionslogik – en ansats för att nå ökad insikt

Introduktion till visionslogik

Jag ska i detta avsnitt teckna en bild av vad visionslogik är och vad man kan ha den till. Visionslogik är i korthet färdigheten att varsebli olika sorters perspektiv, förstå hur de är uppbyggda och se hur olika perspektiv förhåller sig till varandra. Enskilda åsikter och ståndpunkter, som t.ex. att det bör vara hårdare straff på främlingsfientliga brott, är alltid produkter av en underliggande föreställningsvärld som har en rad olika egenskaper. Det är arten av dessa egenskaper (t.ex. föreställningar om vilka orsakssammanhang som är verksamma inom ett visst problemområde) som avgör vilka enskilda åsikter och ställningstaganden som framstår som rimliga och önskvärda. Redan denna korta beskrivning visar att visionslogik inte är en ny teknik eller metod, utan ett samlingsbegrepp för mentala färdigheter som många människor flitigt använder utan att någonsin ha hört talas om ordet visionslogik. En närmare granskning av hur människor i olika roller i samhället resonerar, argumenterar och agerar visar dock att majoriteten inte på ett självklart sätt använder visionslogik när de brottas med olika problem. Frånvaron av visionslogiska ansatser innebär att andras perspektiv inte är tydligt synliga variabler i synfältet, vilket ibland kan få mycket negativa konsekvenser genom att man agerar utan att ta hänsyn till hur andra kommer att reagera.

Mig veterligen är det den amerikanske filosofen Ken Wilber som myntat begreppet visionslogik.³ Det hör hemma i ett kunskapsområde som fokuserar på kognitiv utveckling i vuxenlivet, där visionslogik ses

---

3. Se t.ex. Wilber, 1995.

som en relativt avancerad kognitiv färdighet.⁴ Som akademiker kan jag tycka att begreppet visionslogik inte låter särskilt seriöst och skulle kanske hellre använda ett mer precist uttryck, som ”metadiskursiv reflektion” eller något liknande. Eftersom det handlar om en typ av färdighet som det finns stort behov av i det samtida komplexa och turbulenta samhället är det dock önskvärt att vi finner ord som bättre passar in i ett vardagligt språkbruk. Jag föredrar därför (åtminstone tills vidare) att använda begreppet visionslogik.

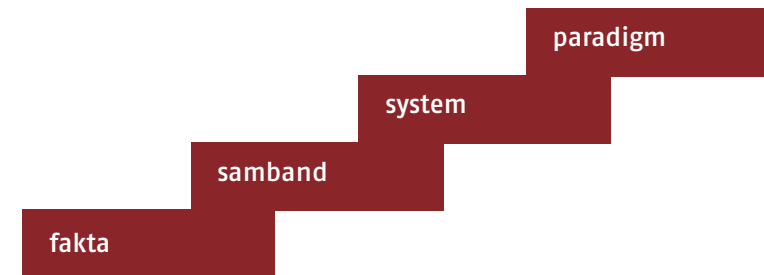
Jag brukar använda två pedagogiska grepp som introduktion till vad visionslogik är. Det ena är en enkel trappstegsmodell över föreställningsvärldars komplexitet, särskilt vad gäller hur man uppfattar orsakssammanhang. Det andra är att presentera och förklara skillnaderna mellan begreppen förstapersonsperspektiv, andrapersonsperspektiv och tredjepersonsperspektiv. Trots att dessa modeller är starkt förenklade har de visat sig ha en hög grad av ”face validity,” d.v.s. många människor känner av egen erfarenhet direkt igen de mönster som beskrivs.

Trappstegsmodellen

Trappstegsmodellen beskriver fyra olika vanliga föreställningsvärldar man kan leva i vad gäller vad kunskap är och vad lärande går ut på. Varje föreställningsvärld har sina egna förväntningar om hur man vinner relevant kunskap och om var och hur man bör söka efter förklaringar till händelser och förhållanden i den mänskliga tillvaron. För enkelhetens skull använder jag beteckningarna Fakta, Samband, System och Paradigm för att beteckna dessa fyra olika sätt att uppfatta världen.

Fakta I denna föreställningsvärld uppfattar man världen i termer av en mängd olika företeelser som har vissa beständiga inneboende egenskaper. Människor, grupper, organisationer etc. har vissa egenskaper och det är dessa egenskaper som förklarar varför de agerar som de gör. Om man har en sådan föreställningsvärld ser man lärande som en fråga om

4. Representativa arbeten i denna tradition är: Alexander & Langer, 1990; Basseches, 1984; Commons et al., 1984; Commons et al., 1990; Cook-Greuter, 1994 och 1999; Fisher et al., 2000; Harvey et al., 1961; Jordan & Lundin, 2001; Kegan, 1982 och 1994; Kohlberg, 1981; Loevinger, 1976; Pearce & Littlejohn, 1997; Rosenberg, 1998 och 2002; Rosenberg et al., 1988; Schroder et al., 1967 och Selman, 1980.

Figur 1 Trappstegsmodellen: fyra typer av föreställningsvärldar

att samla en växande mängd information om vilka egenskaper olika företeelser har. Resultatet blir antingen långa, i bästa fall välorganiserade, berättelser om vad som hänt eller kataloger av fakta om ting, personer och andra företeelser. I denna föreställningsvärld är man vanligen starkt orienterad mot det konkret upplevda. Det är svårt att hitta mentala verktyg för att tänka hypotetiskt kring vad som skulle kunna hända i framtiden, utom i termer av rena framskrivningar av tidigare mönster. Man tänker helt enkelt inte i termer av de principiella spelregler och orsakssammanhang som är verksamma, utan riktar uppmärksamheten mot enskilda observerbara fakta.

Överfört på frågan om den inre säkerhetens problematik är det karakteristiskt för denna föreställningsvärld att man ser orsaker till våld och kriminalitet i individers och grupper inneboende egenskaper. Man reflekterar inte över hur dessa egenskaper uppkommit eller vilka omständigheter som leder till att de blir mer eller mindre påträngande problem. I stället tar man egenskaperna för givna och försöker hitta strategier för att hindra de berörda individerna eller grupperna att ställa till skada för omgivningen.

Samband Människor som ser världen ur detta perspektiv förväntar sig att händelser och företeelser kan förklaras genom att det finns orsak-verkan-samband. De ser lärande som en fråga om att förstå de principiella orsak-verkan-samband som är verksamma inom olika områden. De söker inte förklaringar till det som händer bara i termer av personers eller grupper inneboende egenskaper, utan snarare i kedjor och nätverk av orsak-verkan-samband. När man väl har gjort sig en föreställning om vilka typer av orsak-verkan-samband det finns och hur de fungerar kan man också använda dessa insikter till hypotetiskt tänkan-

de. Man kan i tanken experimentera med olika typer av ingångsvariabler och använda sin insikt i orsak–verkan-sambandens natur till att räkna ut vad konsekvenserna av olika kombinationer av faktorer skulle kunna tänkas bli. Ett viktigt resultat av denna föreställningsvärld är att det blir naturligt att reflektera över hur man innan något har inträffat kan ingripa i orsak–verkan-kedjorna för att förhindra oönskade konsekvenser respektive uppnå önskade konsekvenser. I den mån man inte varseblir och förstår orsak–verkan-samband som är av betydelse för de problem man försöker hantera saknar man förutsättningar att förutse potentiella konsekvenser av olika händelser och beslut som har med dessa samband att göra. Detta tycks vara förvånansvärt vanligt.

Med en föreställningsvärld som utgår från att kunskap handlar om att förstå samband blir det naturligt att söka förståelse för de orsak–verkan-kedjor som leder fram till att människor tar till våld. Man förväntar sig att dessa processer går att påverka i olika riktningar, så att man med väl avpassade åtgärder kan reducera risken för våldsanvändning. Det kan gälla såväl konkreta situationer, som förberedelserna för demonstrationer, som mer fundamentala och långsamma processer, som barns och ungdomars erfarenheter under sin uppväxt.

System Skillnaden mellan denna föreställningsvärld och den föregående är att man här riktar stor uppmärksamhet mot hur hela system eller kontexter fungerar. Varje enskild kedja av orsak–verkan-samband utspelar sig inom ramen för ett större sammanhang som har sina egna speciella spelregler och egenskaper. Ofta är det systemets egenskaper som avgör sannolikheten för och arten av de enskilda orsak–verkan-kedjorna. Med en sådan föreställningsvärld öppnar sig nya möjligheter för förändringsarbete. Man kan koncentrera sig på att förändra systemens egenskaper så att oönskade orsak–verkan-samband inte kan inträffa, blir osannolika och/eller får mindre allvarliga konsekvenser.

Med denna typ av föreställningsvärld blir det naturligt att rikta uppmärksamheten mot hur strukturella förändringar i samhället påverkar förutsättningarna för att upprätthålla en fredlig samhällskultur. Hur förändras ekonomiska och sociala villkor? Vad händer med levnadsformer, normer och värden? Vilka sätt att hantera meningsskiljaktigheter lär sig de uppväxande generationerna i skolor, umgängeskretsar, massmedia och andra sammanhang?

Paradigm Även om man har tillgång till en systemiskt orienterad syn på orsakssammanhang är det inte säkert att man uppmärksammar att det kan finnas många olika *sätt* att uppfatta kontexter. Paradigmnivån innebär medvetenhet om att varje resonemang om orsakssammanhang utgår från vissa frågeställningar, arbetar med vissa begrepp, har en viss förståelse av vilka slags aspekter som är relevanta etc. På paradigmnivån varseblir man de begränsningar och möjligheter som är inbyggda i det egna och andras perspektiv genom en förståelse av hur perspektiven är uppbyggda. Man kan alltså överblicka *olika* sätt att betrakta systemiska sammanhang, jämföra dem med varandra och lära av de olikheter som finns i betraktelsesätt.

Paradigmnivåns perspektiv innebär att man förväntar sig att så komplexa fenomen som fred och våld inte kan förklaras och hanteras med bara ett tolkningsperspektiv. Att förstå hur andra människor tänker är dels en väg att få djupare insikt i olika typer av orsakssammanhang, dels ett kunskapsområde i sig, eftersom människor i hög grad betar sig som de gör därför att de har vissa karakteristiska sätt att tolka sin situation.

Visionslogik förutsätter en medvetenhet som omfattar alla fyra stegen i denna trappa: de enskilda företeelserna, principiella samband, system/kontexter och paradigm/perspektiv. De som inte tar hänsyn till systemiska sammanhang när de tar ställning i t.ex. politiska frågor hamnar lätt i en stark polarisering av problematiken där de tar avstånd från rådande förhållanden och i stället förespråkar införandet av en helt annan och mycket bättre ordning. Med en insikt i komplexa systemiska orsakssammanhang blir det ofta tydligt att det inte är realistiskt att ersätta den existerande verkligheten med en utopisk vision, man måste i stället genom insikt i hur människor och system fungerar identifiera vilka förändringar som är möjliga och vilka förändringsvariabler det går att påverka.

Betraktarens position:

Första-, andra- och tredjepersonsperspektiv

Första-, andra- och tredjepersonsperspektiv är tre begrepp som betecknar den mentala position man intar när man betraktar en situation.

Förstapersonsperspektivet innebär att man varseblir och tolkar det som händer inifrån sitt eget perspektiv. Förstapersonsperspektivet är starkt infärgat av ens egna tyckanden och önskningsar. Det är de egna intressena, känslorna och önskningarna som styr vad man tycker och hur man tolkar det som händer. Man gör sig bilder av andra personer och deras handlande utifrån hur de ter sig i ljuset av vad man själv tycker är bra och dåligt.

Vi kan skilja på det individuella förstapersonsperspektivet och ett utvidgat förstapersonsperspektiv (1:a person singularis och pluralis). Det utvidgade förstapersonsperspektivet är den egna åsiktsgemenskapens perspektiv, där man tolkar händelser och företeelser enbart enligt de egna referensramarna. Det som inte framstår som relevant, vettigt och acceptabelt i den egna gruppens föreställningsvärld avfärdas som irrelevant, dumt och oacceptabelt.

Andrapersonsperspektivet innebär att man gör ett ärligt försök att leva sig in i hur andra personer känner, tänker och vill. För att kunna göra detta måste man tillfälligt lägga sina egna tyckanden och känslor åt sidan och i stället föreställa sig hur tillvaron ter sig för andra. Det räcker inte att föreställa sig vad man själv skulle tycka, känna och tänka i den andres situation, utan man måste också leva sig in i att andra faktiskt kan ha andra mönster för hur de reagerar, känner och tänker i olika situationer. Detta är svårt för de flesta av oss.

Tredjepersonsperspektivet innebär att man mentalt ställer sig utanför såväl sig själv som den andre och försöker göra sig en så rättvisande bild som möjligt av hur någonting fungerar, oberoende av personliga tyckanden och önskningsar. Motivationen att göra detta växer ur insikten att det kan vara mycket viktigt att förstå hur en person, en grupp eller en viss typ av händelseförlopp fungerar för att kunna ingripa i den på ett ändamålsenligt sätt. De egna tyckandena riskerar då att skymma sikten för betydelsefulla orsakssammanhang, därför måste de åtminstone tillfälligtvis ställas åt sidan till förmån för en saklig granskning.

Skillnaderna mellan de tre olika utsiktspunkterna är starkt relaterade till i vilken mån man orienterar sig i tillvaron genom att tycka och genom att förstå. Dessa båda mentala funktioner kan stå i vägen för varandra eller komplettera varandra. En utpräglad benägenhet att använda tyckande som instrument att orientera sig innebär att man omedelbart tar ställning till allt som händer. De frågor som står i förgrunden är av typen: Är detta bra eller dåligt? Vad tycker jag om det här? Om tyckandet är helt dominant innebär det att uppmärksamheten och tänkandet helt uppfylls av och sysselsätter sig med ställningstaganden och uttryckanden av åsikter. Det blir då mycket lite utrymme kvar i medvetandet för att ställa de typer av frågor som syftar till att förstå bakgrunder och sammanhang: Hur fungerar det här? Varför betar de sig så? Hur blev det på det här viset?

Det tycks vanligare att ensidig dominans av tyckande står i vägen för utveckling av förståelse än tvärtom, men det förekommer givetvis också att en stark inriktning på att nå fram till en förståelse av varför något hänt leder till att man inte kan eller vill ta ställning. För att kunna använda sig av andra- och tredjepersonsperspektiv måste man kunna frigöra en del av sin uppmärksamhet från tyckandet, så att det finns utrymme att reflektera över hur saker är och fungerar. Förstapersonsperspektivet är dock avgörande för ställningstaganden i olika frågor, och en naturlig slutsats av denna begreppsdiskussion är därför att det är önskvärt att kunna röra sig mellan alla tre utsiktspunkterna.

Visionslogikens karaktär

Mot bakgrund av diskussionen i de föregående avsnitten kan innebörden i begreppet visionslogik preciseras i ett par punkter. Visionslogik vilar på följande element:

Systemiskt tänkande Man förväntar sig att det kan finnas relevanta omständigheter som inte kan reduceras till vare sig enskilda företeelser inneboende egenskaper eller kedjor av orsak-verkansammanhang, utan måste sökas i komplexa system, kontexter och långsiktiga förändringar i strukturella omständigheter. Systemiskt tänkande använder såväl första- som andra- och tredjepersonsperspektiv för att skapa en adekvat förståelse av hur en viss företeelse och dess kontext fungerar.

Perspektivmedvetenhet Man förväntar sig att individer och grupper agerar som de gör därför att de tolkar sin omvärld och sig själva på vissa karakteristiska sätt. Dessa tolkningsperspektiv är tydliga gestalter i ens synfält och av en rad skäl söker man aktivt att förstå hur perspektiven fungerar. Ett skäl är att man behöver insikt i andra människors bevekelsegrunder för att förstå varför de tycker och agerar som de gör. Ett annat skäl är att förståelse av andras tolkningsperspektiv kan berika och förändra det egna tolkningsperspektivet genom att synliggöra begränsningar i det. Ett tredje skäl är att insikt i hur andra ser världen är nödvändig för att kunna tala ett språk som är meningsfullt för andra och som därför kan användas för att bjuda in andra att omvärdera sina tolkningar.

Orientering mot principiella värden När man får en viss distans till sitt eget invanda perspektiv och börjar jämföra det med andras annorlunda perspektiv blir det naturligt att söka efter mer fundamentala och allmängiltiga värden och normer än tidigare. Man blir mindre fixerad vid de egna och den egna gruppens intressen och ståndpunkter och mer angelägen att hitta giltiga överordnade värden som gagnar en större helhet.

Insikt i de begränsningar som är inbyggda i olika föreställningsvärldar. En väl utvecklad medvetenhet om de egenskaper olika föreställningsvärldar har leder normalt till en insikt i att människors möjligheter att varsebli och tolka olika dimensioner av tillvaron varierar starkt. En person som t.ex. inte förväntar sig att olikheter i kulturella föreställningar är viktiga förklaringar till skillnader i hur individer betar sig ser inte och använder inte denna dimension när han eller hon orienterar sig i tillvaron. I många fall är människor så fast inbäddade i sina egna invanda sätt att tolka världen att det inte är möjligt att föra konstruktiva samtal om teman som inte ryms i detta tolkningsperspektiv. En visionslogisk hållning innebär att man uppmärksammar vad som är möjligt och vad som inte är möjligt att kommunicera om i en viss situation och anpassar kommunikationens former och innehåll därefter. Den visionslogiska ansatsen leder också till en förväntan om att det inte finns mycket till universellt giltiga och fungerande lösningar på problem. T.ex. kan man komma fram till uppfattningen att vad våldsbenäigna ungdomar först behöver snarare är en tämligen auktoritär ledning med kännbara straffsanktioner för oönskat beteenden, än en demokratisk, självstyrande och dialogbaserad ordning.

Visionslogikens frågor

Man känner lättast igen en visionslogisk ansats genom de frågor en person brukar ställa sig själv och andra. Den visionslogiska föreställningsvärlden gör det naturligt att ställa en typ av frågor som normalt inte tillhör repertoaren inom ramen för andra typer av föreställningsvärldar. De frågor som är karakteristiska för visionslogiken handlar om hur perspektiv fungerar, andras och det egna. Som exempel på sådana frågor kan nämnas:

- Vilka teman/problem/uppgifter (gestalter) framstår som centrala i X synfält?
- Vilka teman/problem/uppgifter framstår som oviktiga och marginella i X synfält?
- Vilka bilder av verkligheten intar en framskjuten plats i X varseblivning?
- Vilka är de mest framträdande dragen i X historieskrivning?
- Vad har X för tankar om orsaker till relevanta problem?
- Hur formar X föreställningar om hur saker och ting fungerar hans eller hennes åsikter om vilka åtgärder som bör vidtas?
- I vilken mån använder sig X av rollinlevelse för att förstå och förutsäga andras känslor, reaktioner och handlande?
- Vilken slags självbild eftersträvar X att kunna leva upp till och få omvärlden att acceptera och bekräfta?
- Vilka farhågor har X om vad som skulle kunna hända i framtiden?
- Vilka värden framstår som centrala i X föreställningsvärld?
- Vems eller vilkas intressen och behov betraktar X som relevanta för sitt eget ansvar, sin omsorg och sin medkänsla?
- Använder X något karakteristiskt sätt att avfärda relevansen i andras perspektiv?

Dessa frågor leder till en inblick i hur olika parterers tolkningsperspektiv fungerar, i likheter och skillnader mellan parternas perspektiv, samt i vilken roll tolkningsmönster spelar för parternas ståndpunkter och agerande i olika frågor. Insikt i perspektivens natur blir härigenom en viktig del i förklaringen till sakernas tillstånd, den ger betydelsefull information om hur handlingsstrategier bör utformas för att fungera väl, samt leder till att förändring av tolkningsmönster i sig blir en del av en strategi för att uppnå önskade förändringar inom ett visst område.

Att förstå destruktiva beteenden

Vikten av att synliggöra föreställningsvärldar

Enskilda personers och åsiktsgemenskapers inställningar till vad som är viktigt att göra inom ett visst problemområde, som exempelvis politiskt eller kriminellt våld, påverkas mycket starkt av vad de har för slags föreställningar om orsakssammanhang. Detta låter kanske banalt, men det finns goda skäl att se närmare på hur olika människor resonerar om orsakssammanhang. Det finns många, också i beslutsfattande positioner i samhället, som agerar utifrån tämligen ogenomtänkta föreställningar om orsakssammanhang. De tar ställning och driver vissa ståndpunkter utan att kritiskt ha prövat hur välgrundade deras bakomliggande föreställningar om orsakssammanhang är. Skillnader i föreställningar om orsakssammanhang, vare sig de är genomtänkta eller inte, leder till mycket stora skillnader i vad man ser som centralt för att åtgärda de problem man brottas med. Det kan därför löna sig att vända uppmärksamheten mot hur olika aktörer föreställer sig orsakssammanhang. Genom att göra det kan vi bättre förstå de skillnader i prioriteringar som görs, identifiera blinda fläckar i den egna omvärldsbilden samt utvidga det egna synfältet till fler typer av verksamma orsakssammanhang.

I föregående avsnitt användes trappstegsmodellen och de tre betraktelsepositionerna för att klargöra visionslogikens karaktär. De båda modellerna kan också användas som två infallsvinklar för att synliggöra skillnader mellan olika föreställningsvärldar. Jag ska i detta avsnitt presentera ytterligare två infallsvinklar som också kan användas för att beskriva och förstå väsentliga skillnader i föreställningar om orsakssammanhang vad gäller komplicerade samhällsproblem.

Den *tredje* infallsvinkeln, perspektivkvadranterna, ställer frågan om vilka typer av verksamma orsakssammanhang man uppmärksammar: finns de i den yttre situationen eller i aktörernas inre, söks de på indi-

vidnivå eller i samhällssystem och samhällsstrukturer?⁵ Det handlar här inte om orsaksfaktorer i allmänhet, utan om sådana orsakssammanhang som man ser som påverkbara genom politiska eller andra åtgärder. Man kan ju t.ex. ha en människosyn som innebär att man ser människan som en i grunden egoistisk varelse som utnyttjar varje tillfälle att främja sina egna intressen. Människans inneboende natur ses då som en viktig orsak till individens agerande, men betraktas också som en konstant som man inte kan göra något åt. Resonerande om orsaker och åtgärder fokuseras i stället på det man *kan* göra något åt, t.ex. de konsekvenser individen måste räkna med om han eller hon agerar på ett visst sätt.

Perspektivkvadrantmodellen är särskilt värdefull genom att den kan ge oss en bild av vilka typer av orsakssammanhang som är synliga respektive osynliga i ett visst perspektiv. Orsakssammanhang som är osynliga är sådana som en individ eller en grupp över huvud taget aldrig har med i sin varseblivning eller tolkning. Sådana osynliga orsakssammanhang förekommer därför inte som variabler när man söker vägar att åtgärda de problem man brottas med.

Det ska redan från början understrykas att livs levande människors sätt att varsebli, tolka och agera är alltför mångskiftande, obeständiga, inkonsistenta och unika för att uttömmande kunna beskrivas med hjälp av enkla kategorier. Detta hindrar dock inte att förenklade modeller kan hjälpa oss att få syn på och förstå väsentliga mönster. Det är givetvis viktigt att bibehålla en kritisk distans till modellerna och se dem som kryckor som kan hjälpa oss att komma igång och gå snarare än som precisa kartor över verkligheten.

5. Denna kvadrantmodell är en variant av en modell som används av Ken Wilber (1995). Min bearbetning är gjord för att anpassa modellen för denna studies behov och den har ett annat syfte och innehåll än Wilbers.

Perspektivkvadranterna

Figur 2 syftar till att beskriva skillnader i synsätt på orsakerna till individers och grupper beteende. Den högra halvan av figuren sätter yttre faktorer i fokus. Perspektiv som hör hemma i de båda högra kvadranterna ser orsaker till människors beteende främst i termer av de egenskaper som den yttre situationen har. Människors beteenden är alltså här reaktioner på eller styrda av omvärldens signaler, möjligheter, sanktioner etc.

Den vänstra halvan ser främst till det som sker inuti människor och deras kulturer. Perspektiv som hör hemma i de två vänstra kvadranterna ser människors beteende som i hög grad orsakat av processer som äger rum inom individer och/eller kulturella tolkningssystem. Det kan handla om olikartade känslomässiga reaktionsmönster, värdesystem, psykologiska mekanismer eller föreställningsvärldar. Alla reagerar inte likadant på samma situation, utan det finns individuella eller kulturella skillnader som i hög grad bidrar till att förklara varför människor agerar som de gör.

Den övre halvan av figuren omfattar de perspektiv som främst riktar uppmärksamheten mot individen. Dessa perspektiv ser förklaringar mest i termer av att individer reagerar och agerar på olika sätt. Den nedre halvans perspektiv fokuserar kollektiv och samhälleliga omständigheter och system. Förklaringar söks här i kulturella tolkningssystemens egenskaper, eller i hur t.ex. ekonomiska eller politiska system ser ut och fungerar.

Efter denna inledande översikt kan vi nu närmare beskriva var och en av de fyra kvadranterna. De benämns efter sina respektive positioner i figuren:

Den övre högra = ÖH eller yttre/individ

Den övre vänstra = ÖV eller inre/individ

Den nedre högra = NH eller yttre/kollektiv

Den nedre vänstra = NV eller yttre/kollektiv

DEN ÖVRE HÖGRA KVADRANTEN

ÖH-kvadranten omfattar perspektiv som i tillspetsad form säger ungefär så här: "människor betar sig som de gör därför att de befinner sig i en situation med vissa egenskaper." Man riktar alltså uppmärksamheten främst mot den situation individen möter och ser individens beteende i hög grad som ett resultat av de morötter och piskor som denne möter i sin vardagstillvaro. Det finns många olika variationer på detta tema.

det inre

övre vänstra kvadranten

"Människor betar sig som de gör på grund av inre processer, t.ex. därför att de tolkar händelser på vissa sätt eller reagerar känslomässigt enligt vissa mönster." Uppmärksamheten riktas främst mot individen, men här ser man beteendet mer som en konsekvens av det som händer inuti en viss person i en viss situation.

nedre vänstra kvadranten

"Människor betar sig som de gör därför att det finns kulturella tolkningssystem som förser individer och grupper med vissa tolkningsmönster." Kollektiva tolkningssystem tillmäts stor betydelse. Individer socialiseras in i vissa trosuppfattningar, värdesystem, normer, världsbilder etc., och använder dessa för att ge mening åt de situationer de befinner sig i. Hur människor förhåller sig i olika typer av situationer är starkt beroende av hur dessa kulturella tolkningsmönster ser ut.

det yttre

övre högra kvadranten

"Människor betar sig som de gör därför att de befinner sig i en situation som har vissa egenskaper." Man riktar här uppmärksamheten främst mot den situation individen möter och ser individens beteende i hög grad som ett resultat av de morötter och piskor som denne möter i sin vardagstillvaro.

nedre högra kvadranten

"Människor betar sig som de gör därför att de sociala, ekonomiska och politiska strukturerna fungerar som de gör." Individen spelar här en underordnad roll som fokus för resonemangen, det är i stället de stora systemens egenskaper som ger upphov till vissa beteenden, t.ex. hur arbetsmarknaden fungerar, det politiska systemets representativitet eller de demografiska förhållandena.

individ

kollektiv

Figur 2 Perspektivkvadranterna

Några exempel i tesform kan illustrera arten av resonemang:

- Människor blir kriminella därför att de därigenom snabbt och enkelt kan skaffa sig pengar och status och för att risken att åka fast är begränsad.
- Människor ansluter sig till våldsbenägna gäng för att de inte får tillgång till utbildning och arbete.

- Människor skyr inte metoder som skadar andra därför att polisen och rättsväsendet saknar resurser att se till att lagar och regler efterlevs.
- Ungdomsgäng använder våld för att vuxenvärldens sociala kontroll inte längre fungerar.
- Människor ansluter sig till politiska rörelser som använder våldsmetoder för att de saknar möjligheter att påverka den politiska utvecklingen.
- Ungdomar bildar gäng som skapar sina egna lagar därför att det är enda möjligheten att skydda sig i t.ex. förortsområden med mycket kriminalitet och våld.
- Demonstranter kastar sten för att de blir provocerade av polisen.
- Människor blir våldsbenägna därför att de utsätts för starka påtryckningar och indoktrinering av ledare och kompisar.
- Människor blir beredda att ta till våldsamma metoder för att det finns så stora orättvisor vad gäller materiell standard.
- Människor kan hamna i situationer där våld är enda medlet att försvara vitala behov därför att de dragits in i en ömsesidigt eskalerande konfliktodynamik i förhållande till andra.

Gemensamt för alla dessa resonemang är att den avgörande faktorn för att förklara människors beteende utgörs av egenskaper i individens omvärld. Vissa möjligheter står öppna eller är stängda för individen. Vissa typer av sanktioner finns eller finns inte. Vissa typer av tryck eller lockelser verkar på individen från omgivningen. I inget av dessa exempel söker man förklaringar i skillnader mellan hur individer reagerar eller i arten av deras inre bearbetning av den situation de befinner sig i. Det innebär inte att man inte tror på att det finns sådana skillnader, men man riktar inte uppmärksamheten mot individernas inre som en viktig dimension för att förklara deras agerande. De som ser världen i termer av det som ovan beskrevs som faktanivån förväntar sig att förklaringar till det som händer finns i bestående egenskaper som t.ex. individer har eller inte har. De förväntar sig inte att det finns bakomliggande processer som kan leda till olika resultat beroende av omständigheterna. Inre egenskaper är då visserligen förklaringar till det som sker, men eftersom dessa egenskaper uppfattas som fasta och givna utgör de inte variabler som man kan påverka. Därför fokuseras uppmärksamheten främst på de yttre omständigheterna.

I den mån ÖH-perspektiv helt dominerar synfältet ter det sig naturligt att tänka på åtgärder framför allt i termer av att förändra de möjligheter, belöningar och sanktioner som individen möter i sin vardag. Det kan t.ex. handla om att öka risken för att åka fast om man bryter mot lagar och regler genom att öka effektiviteten hos polis och rättsväsende. Det kan också handla om att skapa nya positiva möjligheter för individen som får destruktivt beteende att te sig som ett sämre alternativ.

DEN ÖVRE VÄNSTRA KVADRANTEN

ÖV-kvadrantens perspektiv bygger på ett antagande som i förenklad form ser ut ungefär så här: ”människor beter sig som de gör på grund av inre processer, t.ex. därför att de tolkar händelser på vissa sätt eller reagerar känslomässigt enligt vissa mönster.” Liksom i ÖH-kvadranten riktas uppmärksamheten främst mot individen, men här ser man beteendet mer som en konsekvens av det som händer inuti en viss person i en viss situation. Även här finns det många olika typer av perspektiv. Här är några karakteristiska exempel:

- Människor går med i extremistorganisationer därför att de har en auktoritär personlighetstyp.
- Vissa ungdomar är beredda att skada poliser därför att de ser dem som representanter för en djupt orättvis samhällsordning.
- Många som söker sig till organiserad brottslighet har ett värdesystem där enbart den egna vinningen är betydelsefull.
- Invandrarungdomar vänder sig mot samhället därför att de är bittra och kränkta av att bli behandlade som andra klassens medborgare.
- Människor använder våld för att lösa konflikter därför att de inte har lärt sig mindre destruktiva sätt att hantera mellanmänniska problem.
- Människor blir terrorister för att de har varit med om djupgående narcissistiska kränkningar som de försöker hantera genom att slå tillbaka mot dem som de uppfattar som förtryckare.
- En del människor saknar hämningar att använda våld därför att de saknar empatisk förmåga.
- Människor har behov av förutsägbarhet och enkelhet i sina omvärldsbilder, vilket skapar stereotyper om t.ex. invandrare som leder till fientlighet och i värsta fall främlingsfientligt våld.

Alla dessa resonemang utgår från att viktiga orsaker till destruktivt beteende finns att söka i hur individers inre fungerar. En del resonemang är enkla till sin karaktär medan andra är mer komplexa och pekar på kedjor av orsakssammanhang eller kontexter. I den mån man söker orsakssammanhangen i inre processer och system blir det naturligt att betona vikten av att skapa gynnsamma förutsättningar för en positiv utveckling eller förändring av tolkningsmönster, känslor eller färdigheter på ett individuellt plan. Det kan handla om sådant som att stödja familjen så att barn får en god uppväxtmiljö, ge mer resurser till förskola och skola, starta program för att arbeta med värdefrågor i skolan, ge möjlighet till psykoterapi, rehabiliteringsprogram för kriminella, och folkbildningsverksamheter. En ensidig fokusering på ÖV-kvadranten innebär att man inte tar hänsyn till t.ex. de mycket olikartade yttre omständigheter som kan göra det naturligt att använda våld som medel att uppnå vissa mål.

DEN NEDRE HÖGRA KVADRANTEN

NH-kvadranten rymmer de perspektiv som lokaliserar orsaker till mänskliga beteenden i egenskaperna hos samhällsliga system och omständigheter, som t.ex. hur arbetsmarknaden fungerar, det politiska systemets representativitet eller demografiska förhållanden. I generella termer kan dessa synsätt formuleras som: ”människor beter sig som de gör därför att de sociala, ekonomiska och politiska strukturerna fungerar som de gör.” Individens spelar här en underordnad roll som fokus för resonemangen; det är i stället de stora systemens egenskaper som ger upphov till vissa beteenden. Exempel på denna typ av resonemang är:

- Människor tar till kriminella metoder och våld därför att arbetslösheten är så stor.
- Människor hamnar utanför välfärdssamhället därför att bidragssystemen bygger på att man redan en gång kommit in i förvärvslivet.
- Människor slås ut och hamnar i kriminalitet därför att utbildningssystemet inte klarar av att ge en del individer en lämplig utbildning.
- Många invandrare får aldrig en chans att komma in i det svenska samhället därför att det finns en rad utgränsningsmekanismer vad gäller bostadsmarknaden och arbetsmarknaden. De söker sig därför till den svarta ekonomin.
- Den kraftigt ökade migrationen leder till uppkomsten av rivaliserande etniska grupper.

- Det politiska systemets former gör det svårt för vissa grupper att komma fram med sin kritik av den rådande samhällsordningen. De tillgriper därför våldsmetoder för att göra sina röster hörda.
- Det ekonomiska systemet skapar mycket stora orättvisor i samhället, inte minst internationellt. Dessa orättvisor utgör grogrunden för bitterhet och hat och leder till uppkomsten av terrororganisationer.

Som vi ser söker man här orsakerna till kriminalitet och politiskt motiverat våld i samhällsstrukturen. Det är vissa drag i samhällsutvecklingen i stort som skapar problem, därför måste också politiska åtgärder för att förebygga och hantera problemen rikta in sig på att inverka på allmänna samhällsförhållanden på ett gynnsamt sätt. Med sådana perspektiv är det logiskt att koncentrera åtgärdsförslagen till sådant som att minska arbetslösheten, utveckla lagstiftningen vad gäller diskriminering av invandrare, reformera utbildningsväsendet, förändra principerna för socialförsäkringssystemet, utveckla nya former för att underlätta för medborgarna (särskilt minoriteter) att delta i den demokratiska politiska processen etc.

DEN NEDRE VÄNSTRA KVADRANTEN

NV-kvadranten tillmäter kollektiva tolkningssystem stor betydelse. Individer socialiseras in i vissa trosuppfattningar, värdesystem, gruppidentiteter, normer, världsbilder etc., och använder dessa för att ge mening åt de situationer de befinner sig i. Hur människor förhåller sig i olika typer av situationer är starkt beroende av hur dessa kulturella tolkningsmönster ser ut. Denna typ av resonemang kan sammanfattas som: ”människor beter sig som de gör därför att det finns kulturella tolkningssystem som förser individer och grupper med vissa tolkningsmönster.” Här är några exempel på denna typ av resonemang om orsakssammanhang:

- En stor källa till konflikter mellan svenskar och invandrare är att vissa invandrare kommer från områden där ens främsta moraliska plikt är att sörja för familjens väl, medan det inte finns några moraliska förpliktelser gentemot utomstående eller samhället. Det är därför inte omoraliskt att utnyttja eller t.o.m. skada utomstående och samhällets institutioner om det gynnar familjen.
- Människor tar till våld gentemot andra folk, grupper och institutioner därför att de lever i en föreställningsvärld där ”De Andra” framställs som korrupta och illasinnade.
- Konflikter tar sig våldsamma uttryck när kulturen inte tillhandahåller fredliga sätt att bearbeta konflikter.

Uppmärksamheten fokuseras här på den kollektiva komponenten i hur människor varseblir, tolkar och reagerar på olika situationer. Ett ensidigt fokus på denna kvadrant innebär att man är blind för hur omvärldssituationen inverkar på de kollektiva tolkningsmönstren. I en akut konflikt t.ex., där människor känner sig hotade till liv och egendom, påverkas tolkningsmönstren på ett sätt som starkt avviker från det normala.

Om de kollektiva tolkningssystemen står i centrum för varseblivningen av orsakssammanhang är det naturligt att föreslå åtgärder som utbildning, dialog och interkulturella möten, transformativa konfliktlösningsmetoder, informationskampanjer, terapi och liknande som medel att uppnå en förändring av de kollektivt förmedlade tolkningsmönstren i en sådan riktning att aktörernas attityder, omvärldsbilder och avsikter blir mindre fientliga och mer problemlösningsorienterade.

KVADRANTMODELLEN SOM ANSATS

Om kvadrantmodellen betraktas genom de glasögon som trappstegsmodellen och första-, andra- och tredjepersonsperspektiven erbjuder blir ytterligare några nyanser och begränsningar synliga. De som lever i en föreställningsvärld präglad av trappstegsmodellens faktanivå tenderar att hamna i kvadrantmodellens övre högra del (yttre/individ). Detta beror på att de ser personers och grupper egenskaper som fasta och inte som resultat av föränderliga processer och kontexter. Inre egenskaper framstår därför som konstanter som man inte kan göra något åt och man fokuserar i stället intresset till de yttre omständigheterna som verkar på individen.

Alla fyra kvadranterna står för föreställningsvärldar som har tankar om orsakssammanhang. Detta betyder att många människor inte kan inordnas i kvadrantmodellen över huvud taget, därför att de sällan tänker i termer av orsakssammanhang. Personer som möter omvärlden uteslutande från ett förstapersonsperspektiv blir i allmänhet upptagna med att klargöra och kommunicera vad de tycker om olika händelser och företeelser och det blir mycket lite tid över att reflektera över orsakerna till att händelserna inträffat eller att företeelserna har de egenskaper de har. Vana att använda ett andrapersonsperspektiv är normalt en förutsättning för att resonera i den övre vänstra kvadrantens termer, medan tredjepersonsperspektivet är en förutsättning för de perspektiv som hör hemma i kvadrantmodellens nedre del.

När de olika kvadranterna beskrivits och exemplifierats är det kanske nödvändigt att understryka ett par saker:

- Många individer och organisationer ser naturligtvis förklaringar från flera olika kvadranter som relevanta. De olika typerna av resonemang om orsakssammanhang är i allmänhet inte ömsesidigt uteslutande, utan är mer uttryck för vilket slags problematik som står i förgrunden inom en viss föreställningsvärld.
- Kvadrantfiguren syftar inte till att ge budskapet att alla kvadranterna alltid är lika viktiga som förklaringar till mänskliga beteenden. Inför ett givet problem kan det mycket väl hända att endast en av kvadranterna är relevant som förklaring.
- De fyra kvadranterna visar på möjliga orsakssammanhang. Varje typ av orsakssammanhang som är relevant för att förstå ett visst samhällsproblem pekar också på omständigheter som kan bli föremål för åtgärder.
- Det mest problematiska är när personer, grupper (t.ex. en hel yrkeskår) och organisationer (t.ex. myndigheter eller politiska partier) är konsistent blinda för orsakssammanhang som hör hemma i en viss kvadrant. Om detta är fallet tar man inte hänsyn till viktiga orsakssammanhang och löper därför risken att göra misstag som förvärrar situationen eller förlorar möjligheten att använda vissa typer av verk samma åtgärder för att hantera komplexa problem.

EN INTEGRATIV HÅLLNING

Detta sätt att beskriva likheter och skillnader mellan olika synsätt på orsakssammanhang leder naturligen till slutsatsen att det är önskvärt att vi som aktörer i samhället är öppna för att reflektera över relevansen av perspektiv som hör hemma i alla fyra kvadranterna. Detta förutsätter dock att vi varseblir perspektiven *som* perspektiv och reflekterar över perspektivens relationer till varandra, i stället för att bara tänka och tycka inifrån ett enskilt perspektiv. Begreppet visionslogik är ämnat att beskriva en sådan integrativ hållning som bygger på en distinkt medvetenhet om hur enskilda ståndpunkter har sina rötter i tolkningsperspektiv, samt att det kan vara värdefullt och nödvändigt att med öppet sinne pröva olika perspektivs relevans för att förstå och utveckla strategier för att åtgärda olika samhällsproblem.

SE, TYCKA, OCH OMSÄTTA I HANDLING

Tidigare forskning (Jordan & Lundin, 2001) visar att det kan vara fruktbart att skilja mellan olika grader av medvetenhet eller grader av operationalisering i förhållande till orsakssammanhang. En enkel indelning använder fyra nivåer:

1. Ignorera Här är respektive orsaksfaktor i praktiken osynlig för personen ifråga. Han eller hon riktar inte någon uppmärksamhet mot denna typ av orsakssammanhang och de förekommer därför inte i personens varseblivning, tolkning och som dimension i agerandet. Anledningen till detta kan vara att man är starkt fokuserad på andra typer av orsakssammanhang eller att man över huvud taget inte reflekterar över orsaker utan fungerar helt reaktivt (d.v.s. tar itu med omedelbara problem i takt med att de dyker upp).

2. Varsebli Här förekommer en viss orsaksfaktor i personens synfält, men han eller hon noterar bara att den är relevant utan att ta ställning till dess innebörd eller låta sitt agerande påverkas av insikten om dess betydelse.

3. Tolka Skillnaden gentemot varseblivningsnivån är att personen här aktivt tar ställning till orsaksfaktorn: utvärderar dess relevans och bildar sig en uppfattning om vad som är bra och dåligt, vad som är viktigt och oviktigt, vad som är önskvärt och icke önskvärt.

4. Åtgärda Den sista nivån innebär att insikten om en orsaksfaktors betydelse leder till att personen utformar en handlingsstrategi som bygger på en förståelse av vissa orsakssammanhang och försöker uppnå vissa resultat genom att ingripa i dessa orsakssammanhang.

De fyra graderna av medvetenhet handlar alltså om graden av engagemang som en person har vad gäller en viss typ av orsakssammanhang. Först är företeelsen inte alls en gestalt i personens synfält. På den andra nivån uppträder företeelsen som en gestalt som personen varseblir utan att egentligen reagera aktivt. På den tredje nivån tar man ställning, d.v.s. tycker något om sakernas tillstånd. På den fjärde nivån, slutligen, försöker man aktivt använda sin förståelse av orsakssammanhanget för att påverka händelser och förhållanden.

Låt oss ta ett enkelt exempel, nämligen hur en polisledning betraktar den roll känslor spelar för ungdomar som deltar i en demonstration som kan befaras få ett våldsamt förlopp (alltså ÖV-kvadranten). Enligt nivå 1

är ungdomarnas känslor något som inte alls ingår i polisledningens överväganden. Man frågar sig inte vad det är för känslor ungdomarna har, inte heller vilka omständigheter som leder till att känslor väcks och förstärks i olika riktningar. Ungdomarnas känslor är helt enkelt inte en faktor som tillskrivs någon som helst roll som orsaksfaktor i det händelseförlopp man har som uppgift att hantera.

Om polisledningen är medveten om att ungdomarnas ilska är en viktig orsak till att de börjar kasta sten och att denna ilska kan väckas eller reduceras beroende på hur polisen själv agerar, då har de nått minst nivå 2. Om de har denna medvetenhet men inte drar några slutsatser av den i någon riktning stannar de kvar på nivå 2.

I den mån polisledningen ser det som önskvärt att man undviker att förvärra den ilska ungdomarna känner, men i praktiken inte vidtar några konkreta åtgärder, rör den sig på nivå 3.

Nivå 4 är uppnådd om polisledningen använder en insikt i den roll ungdomarnas känslomässiga reaktioner spelar till att utforma en handlingsstrategi som syftar till att förebygga provokationer respektive trappa ned ilskan när den uppkommit. Det kan t.ex. handla om att förbereda de poliser som gör insatsen så att de konsistent behandlar ungdomarna respektfullt, även när man måste använda tvång för att få ungdomarna att inte bryta mot regler och föreskrifter.

Sammanfattning

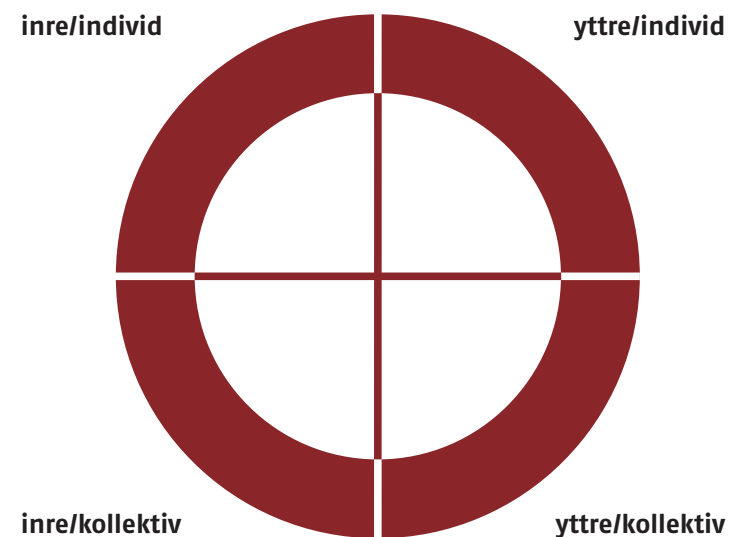
I detta och föregående kapitel har fyra olika verktyg för att synliggöra skillnader och likheter mellan olika föreställningsvärldar presenterats: trappstegsmodellen, de tre betraktelseperspektiven, kvadrantmodellen och de fyra operationaliseringsnivåerna. Alla fyra verktygen är grova förenklingar av en komplex verklighet, men just deras enkelhet innebär att de är lätta att förstå och använda. De kan få en destruktiv roll om de används för att en gång för alla sätta etiketter på olika personers och grupperns sätt att resonera. Det är inte meningen att de ska användas som sorteringsinstrument, utan som verktyg för att reflektera över skillnader mellan föreställningsvärldar och de konsekvenser dessa skillnader får för ståndpunkter och agerande.

Fem bilder av hot och robusthet

Introduktion till exemplen

I detta avsnitt används de modeller som presenterats ovan för att närmare granska egenskaperna hos fem personers sätt att resonera om den fredliga svenska samhällskulturens öde. Kvadrantmodellen har anpassats för att kunna ge en grafisk överblick över resonemangens fokus och egenskaper. De fyra kvadranterna har med hjälp av cirklar delats in i en inre och en yttre del. Den inre representerar det som respektive person tar upp som viktiga orsaker, samband och konsekvenser vad gäller hot och robusthet. Den yttre (skuggade) delen är reserverad för den intervjuades tankar om vilka åtgärder som är viktiga för att förebygga hot och stärka robustheten gentemot våldsamma konflikter i samhället. Härigenom kan vi få en grov överblick över några av de viktigaste dragen i de perspektiv som kommer till tals.

De personer jag intervjuat har avsiktligt valts ut för att ge prov på genomtänkta perspektiv på problem kring upprätthållandet av en fredlig och demokratisk samhällskultur. Det är karakteristiskt för denna grupp att de har relativt komplexa bilder av problematiken och dess orsaker, inte minst att de resonerar om hur faktorer som hör hemma i någon av de olika kvadranterna påverkas av eller påverkar förhållanden som hör hemma i andra kvadranter. Trots denna komplexitet är givetvis de enskilda personernas perspektiv mycket olika varandra. Det finns inte inom ramen för en enskild persons normala arbetsvardag och inom ramen för en enskild intervju utrymme för hur många olika gestalter som helst. Genom att se närmare på resonemangen som olika personer för kan man dock få en tydligare bild av hur perspektiven är uppbyggda. Inte minst fördjupas förståelsen av hur de skillnader i vilka slags åtgärder som förespråkas inom olika perspektiv har sin grund i perspektivens inre logik, i synnerhet vad gäller synen på bakomliggande orsakssammanhang.

Figur 3 Kvadrantfigur för intervjuersonemang

A: Människor behöver älskande föräldrar för att bli fredliga medborgare

A:s perspektiv *Det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur är att det bland den nu uppväxande generationen finns många som saknar spärrar mot att använda våld. Anledningen till detta är att många unga inte får tillräckligt med uppmärksamhet. Normer och värderingar överförs genom att man växer upp i en vardag där man umgås med varandra och kan tillrättvisa och justera det man ser inte stämmer i den unges livsmönster. Det optimala är att barn växer upp i en trygg miljö med föräldrar som älskar dem, tar ansvar för dem och bekräftar dem. Det handlar om att skapa en inre kontroll hos de unga. Detta kan man inte förmedla eller skapa i en handvändning utan det sker genom hela levnadssättet under uppväxten. Den som bäst kan göra det är en älskande mamma eller pappa. Merparten av barnen i Sverige har inte en sådan uppväxt idag därför att de vistas på dagis eller skola och fritidshem när föräldrarna är borta upp till tio timmar om dagen. Vi har krav på en sådan standard att båda föräldrarna är piskade att arbeta. På dagis finns det för få vuxna för att de ska hinna och orka ge barnen det de behöver.*

Ytterligare en faktor är den individuella frigörelsen som går ut på att alla människor ska få utveckla sig själva. Många kvinnor ser det som ett hinder att ha en man och väljer därför att inte leva i en familj med två vuxna. Den personliga utvecklingen får företräde på bekostnad av allt annat. Det är bra att man i Sverige har möjligheten att gå en egen väg och göra det man själv vill, men samtidigt får vi ett kyligare samhälle där man tar väldigt liten hänsyn till andra. Familjens upplösning kan leda till en mycket negativ utveckling för samhället som helhet.

Jag tror inte att människor föds onda, utan det är det som händer under livet som präglar dem. De som sitter på anstalt idag har till nästan 99% haft en taskig barndom. De har vuxit upp utan manlig förebild och de har blivit slagna. Det destruktiva mönstret blir ett med dem själva. Men vi människor är också olika. Jag tror inte att kriminaliteten kommer att försvinna bara för att de sociala klyftorna gör det.

Ett väl fungerande rättsväsende är en stomme för det fredliga och demokratiska samhällets robusthet. Människor måste veta att det finns en ram som alla ska hålla sig inom. Den kan skapa en trygghet i att man vet vad som är förbjudet och vad man inte gör om man är normal och lever ett ärligt och lagligt liv. Känslan av att man kan lita på rättsväsendet försvagas när mördare som dömts till rättspsykiatrisk vård frigges efter ett år och när vardagsbråk och småbrott avskrivs utan utredning.

Det är föräldrarna som spelar nyckelrollen för att fostra barnen till goda medborgare. Vi måste få en attitydförändring i det politiska systemet i riktning mot att tycka att det är värdefullt att ta hand om sina egna barn. Vi behöver också en långsiktig och målmedveten strategi för att medvetandegöra föräldrarna om betydelsen av värdeöverföringen till barnen. Samhället måste ge föräldrarna möjlighet att ägna tid åt sina barn. Det är därför viktigt med mer flexibla arbetstider och lägre skatter. Vi måste göra det möjligt för den förälder som väljer att vara med sina barn att kunna överleva i det svenska samhället.

När föräldrarna inte klarar av sin uppgift att fostra barnen måste det finnas en socialtjänst som klarar av att hantera problematiken. Kriminalvården måste i högre grad inriktas på rehabilitering via långsiktigt arbete med insikt, utbildning och arbetsträning.

I A:s synfält intar individer en framträdande plats. Den främsta gestalten vad gäller hot mot den fredliga samhällskulturen är individer som saknar spärrar mot att använda våld. De resonemang A för om orsakssammanhang har sin tyngdpunkt i processer i ÖV-kvadranten (inre/individ, se figur 4). Individer blir våldsbenägna därför att de vuxit upp i

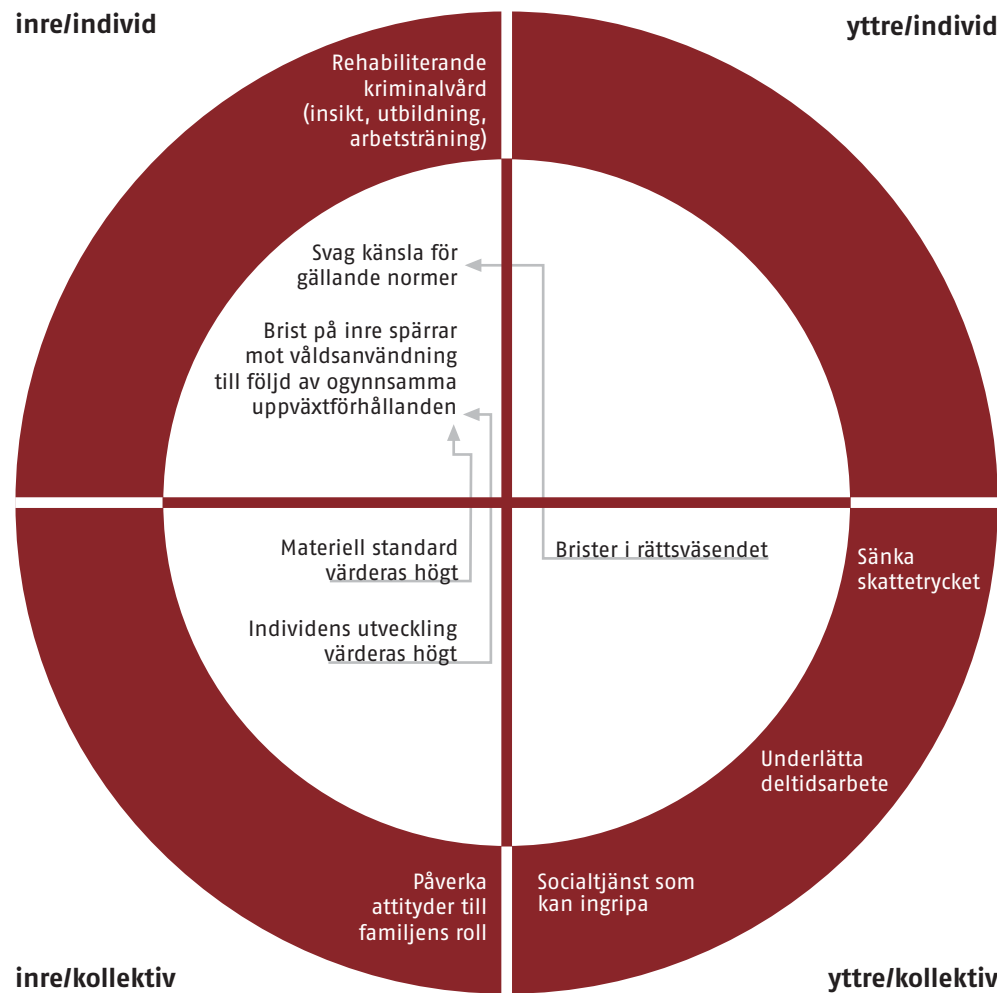
en miljö där de inte fått uppmärksamhet, kärlek och en fostran som lett fram till inre kontroll och godartade normer. A ser alltså de relevanta orsakssammanhangen främst i termer av en långvarig mellanmänsklig process där det är nära relationer mellan barnet och en eller flera närstående vuxna som har den avgörande betydelsen. Våld i samhället är ett resultat av att denna process inte kunnat äga rum i många individers liv. I stället har de vuxit upp utan manliga förebilder och/eller har blivit slagna eller illa behandlade på andra sätt.

A ser flera olika förklaringar till att individer har ogynnsamma uppväxtvillkor. Flera av dessa hör hemma i det samtida samhällets värdeuppsättning (NV-kvadranten): förväntningar på en hög materiell standard tvingar bägge föräldrarna att arbeta; många sätter den personliga friheten och utvecklingen högre än familjens sammanhållning. Det har alltså ägt rum en förskjutning av värderingarna i samhället som underminerat familjen som fungerande social enhet.

A tar dock också upp faktorer som hör hemma i NH- och ÖH-kvadranterna. Dessa ses dock som viktiga framför allt för att skapa gynnsamma förutsättningar för att individen ska kunna utbilda en inre moralisk struktur och för att föräldrar ska kunna ge sina barn en god uppväxt. Rättsväsendet måste fungera väl och vara trovärdigt för att individen ska kunna bilda tydliga normer. Skattesystemet och arbetsmarknaden måste utformas så att det underlättar för föräldrar att vara med sina barn. Givetvis ser också A det som viktigt att motverka de ogynnsamma normer och värden som genomsyrar stora delar av samhället genom att verka för en uppvärdering av föräldrarnas tid tillsammans med sina barn.

A ser individernas inre konstitution som en nyckelfaktor för ett robust fredligt samhälle. Det gäller alltså att skapa så gynnsamma förutsättningar som möjligt för att barn och ungdomar ska kunna ha sådana uppväxtförhållanden att de utbildar ett starkt personligt normsystem. I de fall där individer råkat illa ut bör man satsa på åtgärder som stödjer de inre processerna: utbildning, terapi, arbetsträning. Alla de åtgärdsförslag A nämner syftar till att skapa bättre förutsättningar för godartad individuell normbildning genom väl fungerande nära relationer. Om man tror att det är etableringen av ett personligt normsystem genom en långvarig personlig interaktion i nära relationer som är den centrala faktorn för att förebygga en destruktiv samhällsutveckling, då är man också benägen att se åtgärder som bara syftar till att införa strängare straffsanktioner, påverka den allmänna opinionen eller skapa arbetstillfällen som helt otillräckliga. Enligt A:s perspektiv kräver de önskvärda processerna

nära interaktioner under lång tid, något som A tror endast kan ske i fungerande familjrelationer. I förskolor och skolor finns inte den täthet i relationerna som A ser som en förutsättning för att normbildningen ska fungera.

Figur 4 Person A:s perspektiv

B: Samhället måste tillhandahålla arbete, utbildning och gemenskap

B:s perspektiv Det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur är när marginaliserade individer bildar grupper som använder våld för att ge sig själva ett värde. Om samhället inte lyckas erbjuda jobb, utbildning och bostäder så kommer många att söka sig till gäng. Jag tror inte det är stor risk att det svenska samhället går mot en situation med okontrollerat politiskt och kriminellt våld. Men det förutsätter förstås att samhällsutvecklingen går vidare. Vi får inte ha massarbetslöshet och omfattande segregation. Vi måste ha fungerande skolor där alla kan tillgodogöra sig utbildning så att de kan få arbete och försörja sig. Vi måste kunna hålla tillbaka utbredningen av narkotikamissbruk. Misslyckas vi på dessa fundamentala områden är det bara en tidsfråga innan gängen kan skapa en större gemenskap för sina sympatisörer än vad samhället kan erbjuda. Det viktigaste instrumentet för den nationella säkerheten är att barnen redan på dagis känner att de behövs och hör hemma och kommer in i någon sorts gemenskap, att det fungerar i skolan så att ingen lämnas efter utan kan fullfölja sin utbildning. Om man inte kan tillgodogöra sig något i skolan så är den inte till för en själv och man söker sig till andra gemenskaper där man upprätthåller sitt värde genom att markera mot det omgivande samhället.

Den ökade individualiseringen är en samhällstrend som skapar nya problem för det fredliga och trygga samhällets bestånd. Individualiseringen leder till att basen för nationalstaten, den gemensamma värdegrunden, eroderar. Alla har sin egen bild av vad som är samhällets gemenskaper. Det finns många fördelar med individualiseringen genom att var och en kan söka sig sin egen väg. Samtidigt betyder det att man är mer en individ i en global värld än en medborgare i en nation. Den värdegrund som är kopplad till ett geografiskt område eroderar och ersätts av en värdegrund som bygger på individen.

Allt färre människor är medlemmar i föreningar. I idrottsföreningar, fackföreningar eller vad det än var mötte man människor och fick reflektera över sådant som man var förbannad över, man fick avreagera sig, lyssna, samtala och växa fram till en ståndpunkt. Arbetet i föreningar innebär att människor möts, gör något för varandra, pratar om problem och gemensamt arbetar sig fram till sätt att hantera problemen. Det är en viktig socialiseringsprocess.

Den fredliga samhällskulturens robusthet finns i tryggheten människor har i sig själva och som nation. En god självkänsla och en bild av sig själv som en del i ett lag där det finns flera spelare. Om man definierat sig själv både som individ och som del av en nation har man lättare att välkomna andra. Det är fungerande sociala relationer som är grunden för samhället. Vi har i årtionden haft en kamp mot kollektivet för individen. Men kollektivet har också oerhörda förtjänster. Individen kan bara växa inom ett fungerande kollektiv. Kollektivet är inget hinder för individens utveckling, tvärtom är det en nödvändig förutsättning. Om inte kollektiven, t.ex. grannskapen, fungerar, då eroderar basen för det robusta samhället.

För att säkra det fredliga samhället är det viktigt att hålla nere arbetslösheten, begränsa segregationen, hålla fungerande skolor och ha kontroll över narkotikan. Det är också viktigt att understödja föreningsverksamhet av olika slag.

I B:s synfält framstår grupper av marginaliserade individer som använder våld för att tillfredsställa sina behov som den mest framträdande hotgestalten (figur 5). B:s resonering om hur detta problem uppstår kretsar i hög grad kring teman som hör hemma i NH-kvadranten (yttre/kollektiv). Det är tillgång till jobb, utbildning, bostäder och föreningsliv som ses som de avgörande faktorerna. Om det i samhället finns betydande grupper av individer som inte får tillgång till dessa nödvändigheter kommer de att söka sig alternativa, för samhället farliga, livsvägar. Det kan ta formen av gäng som använder våld för att ge sig själva den status de saknar genom att stå utanför det ordnade samhällslivet. Narkotikamissbruk ses som en faktor som kan förvärra dessa tendenser. Med denna syn på orsakssammanhangen bakom det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur framstår sysselsättningspolitik, åtgärder mot bostadssegrering, investeringar i skolor och stöd till föreningsverksamhet som de viktigaste åtgärderna. Det fredliga samhällets robusthet uppstår genom att människor får utbildning, integreras i konstruktiva sociala gemenskaper och får arbete som kan ge en försörjning.

B rör sig dock inte bara inom NH-kvadranten, men ser omständigheter inom denna som orsaker till det som händer i den vänstra sidans två kvadranter. Genom väl fungerande förskolor och skolor får barnen uppleva att de behövs och hör hemma i en större social gemenskap. När denna upplevelse stärks genom sociala interaktioner i föreningar och på arbetsplatser får människor en god självkänsla och trygghet i sig själva. Denna inre förankring är i sin tur en viktig del av samhällskulturens robusthet (ÖV-kvadranten).

Figur 5 Person B:s perspektiv

B:s resonemang om individualiseringen och dess negativa konsekvenser för samhällsutvecklingen kan ses som uttryck för systemisk varseblivning inom NV-kvadranten. Det finns långsiktiga utvecklingsmönster vad gäller samhällskulturens värden och normer och dessa förändringar får problematiska konsekvenser. Tidigare deltog många människor i diskussioner och problemlösning i föreningar av olika slag. Detta arbete

med att gemensamt bearbeta olika samhällsteman var en viktig ingrediens i skapandet av en gemensam värdegrund och kollektiv identitet. Individualiseringen undergräver denna process och medför splittring och därmed svårigheter att hålla samman ett fredligt samhälle. Här finns alltså såväl tankar om orsakssammanhang som om förändringen i den samhälleliga kontexten. B går dock inte in på orsakerna till individualiseringen och har heller inga mer konkreta tankar (förutom ökat stöd till föreningar) om hur man aktivt kan motverka individualiseringen och/eller dess problematiska konsekvenser.

I B:s resonemang saknas i stort sett helt element som hör hemma i ÖH-kvadranten (yttre/individ). De konkreta sanktioner och incitament som möter de marginaliserade individerna i deras dagliga tillvaro förekommer inte som förklaringar till problemen med våldsbenägna grupper och tas inte heller upp som komponenter i en åtgärdsstrategi. Det finns inte heller någon mer ingående diskussion av hur individers och kulturers tolkningsmönster uppkommer och förändras. En reflektion över de inre orsakssammanhangen i den vänstra halvan av kvadrantfiguren skulle kunna leda till mer uppmärksamhet kring hur samhällsaktörer aktivt kan arbeta med att påverka inställningar, normer, värden, identiteter och omvärldsbilder både på individuell och kulturell nivå.

C: Vi måste lära oss hantera människors olikartade livsvärldar

C:s perspektiv *Det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur är kriminaliteten. Den ökade immigrationen medför att det finns grupper här som har en annan sorts kultur där känslan av lojalitet endast är knuten till familjen och de närmaste. I dessa grupper känner man inte någon samhörighet med och ansvar för samhället i stort eller personer som finns utanför de egna kretsarna. Detta ger en grogrund för dels kriminell verksamhet, dels ökande friktioner mellan svenskar och invandrare. Den informella sociala kontrollen som vuxenvärlden står för har mer eller mindre försvunnit. Vuxna som ingriper t.ex. när ungdomar vandaliserar löper stor risk att bli nedslagna. Ungdomarna bildar grupper som är så starka att de kan och vågar använda våld, och de vet att de inte riskerar några konsekvenser från sina föräldrar.*

Det politiskt motiverade våldet är också ett allvarligt problem. Det har rötter dels i en känsla av att möjligheterna att kunna påverka minskar i takt med att allt mer makt flyttas till EU, dels i att förtroendet för sam-

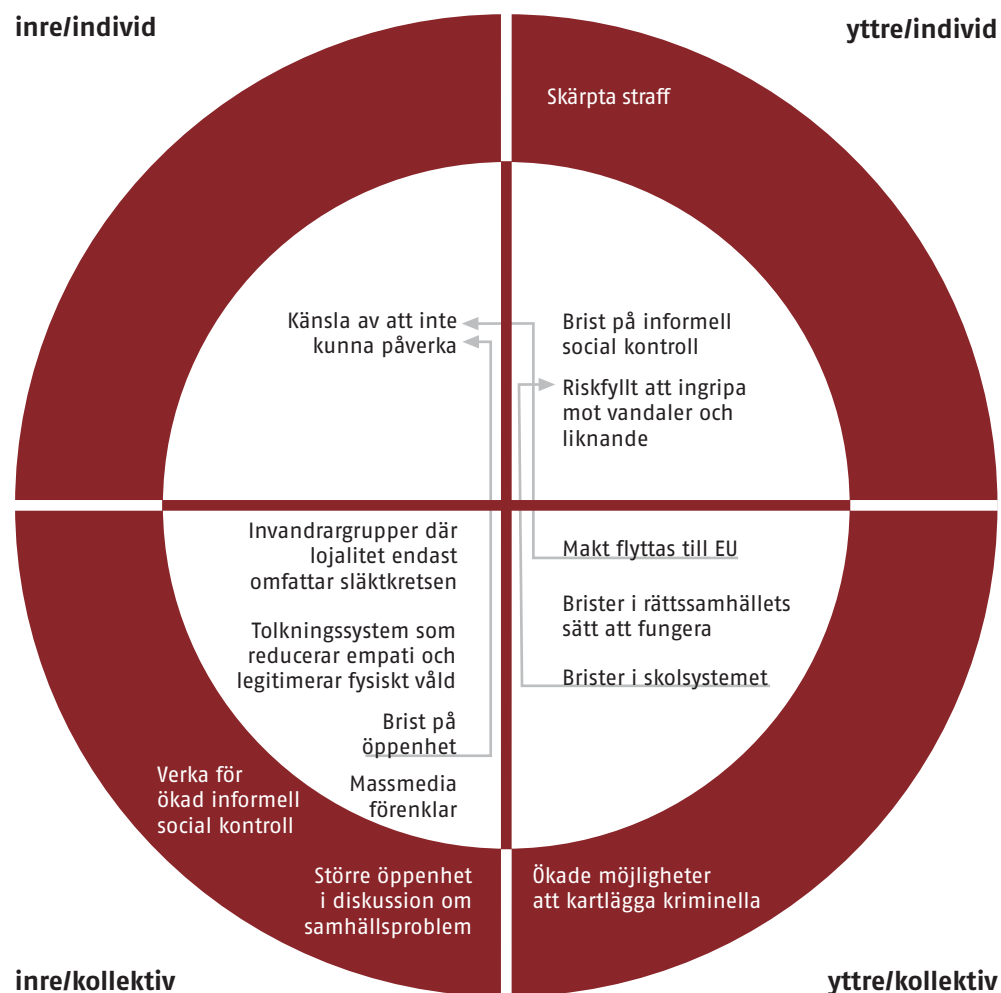
hället och dess institutioner undergrävs när det råder brist på öppenhet. Massmedierna bidrar på ett negativt sätt till att undergräva förtroendet genom förenklade och snedvridna bilder av händelser. Ungdomar har alltid bråkat, men nu finns det grupper som organiserar sig militärt och tillverkar bomber och andra vapen. Det finns bland dessa ungdomar tolkningsmönster som gör att de inte bryr sig om de mänskliga konsekvenserna för dem som utsätts för politiskt motiverat våld. Polisen och andra representerar något man vill få bort och man tycker att poliserna får stå sitt kast om de uppträder som försvarare av samhällsordningen.

Den fredliga samhällskulturens robusthet stärks av (1) en god ekonomisk situation där människor inte lever under svåra förhållanden; (2) en hög grad av insyn i samhällsapparaten som förebygger känslan av att samhället har något att dölja. Hög grad av insyn stärker förtroendet och disciplinerar också dem som arbetar i olika samhällsorgan; och (3) ett fungerande rättssamhälle genomsyrat av rättstänkande och stöd till dem som behöver det.

Det är viktigt att myndigheter och media är öppna och sakliga när man behandlar olika typer av samhällsproblem. Man får inte försöka dölja fakta, men måste också rikta uppmärksamheten mot de bakomliggande orsakerna när man tar upp problem. Vi måste t.ex. kunna tala öppet om invandrarkriminaliteten och dess orsaker för att kunna kontrollera dess utveckling. Konkret måste polisen ges tillräckliga möjligheter att kartlägga personer som är kriminellt verksamma. Man bör arbeta för att stärka den informella sociala kontrollen i samhället samt avskräcka från brottslig verksamhet med hårda straffåtgärder.

C tar på frågan om hot mot den inre säkerheten upp två olika gestalter: kriminaliteten och politiskt motiverat våld. Det finns element från alla kvadranterna i resonemangen om problemens orsaker, men C betonar särskilt NV-kvadranten, d.v.s. faktorer som har att göra med kollektiva tolkningssystem.

Invandrarkriminaliteten ses bl.a. som ett resultat av att det finns en annan typ av kollektiv identifikation i vissa invandrargrupper än i det svenska majoritetssamhället. Det handlar här inte bara om att den bristande känslan av samhörighet med och lojalitet mot det svenska samhället i stort är ett resultat av arbetslöshet och bostadssegregation (NH-kvadranten). C menar att det finns invandrargrupper som kommer från kulturer där familj och släkt utgör den enda sociala enhet som är moraliskt förpliktande. Människor och grupper som står utanför storfamiljen står också utanför det moraliska regelverket som ställer krav på individen. Härigenom saknas en inre moralisk struktur som tabubelägger kriminella handlingar. C ser dessa skillnader i identitet och värdesystem

Figur 6 Person C:s perspektiv

som dels en viktig faktor för kriminalitetens omfattning, dels en källa till konflikter och främlingsfientlighet i relationen mellan infödda svenskar och invandrare. Resonemanget är ett exempel på en systemisk syn på orsakssammanhang i NV-kvadranten.

Även det politiskt motiverade våldet ses av C som ett resultat av individers och åsiktsgemenskapers tolkningsmönster. Ungdomar som använder våldsamma metoder för politiska protester gör detta bl.a. för att de tänker på ett visst sätt om samhällsordningen och i synnerhet polisens roll som försvarare av denna.

C tar dock upp resonemang som hör hemma i kvadrantfigurens högra halva. Det är faktorer som den informella sociala kontrollens försvagning, straffens roll för att avskräcka från kriminella handlingar (båda ÖH-kvadranten); massmedias sätt att fungera, ekonomiska förhållanden och hur rättsstaten är ordnad (NH-kvadranten). C:s tankar om vad som skapar robusthet i den fredliga samhällskulturen innefattar dels drägliga levnadsvillkor, dels att samhället fungerar på ett sätt som inger medborgarna förtroende och därmed motverkar misstro och fientlighet gentemot den rådande samhällsordningen.

C betonar den roll som arten av identifikationer, lojalitet och grupp-specifika värdesystem spelar i uppkomsten av olika typer av våld i samhället. Med ett sådant perspektiv ligger det nära till hands att resonera om förebyggande åtgärder i termer av att förstå och påverka dessa kollektiva värdesystem och identiteter. C utvecklar dock inte några tankar om hur sådana strategier skulle kunna se ut.

D: Vi måste se till att rättsstaten fungerar väl

D:s perspektiv De främsta hoten mot en fredlig svensk samhällskultur är dels framväxten av segregerade invandrarförorter och ungdomskulturer där rättssamhället sätts ur spel och den starkes rätt gäller, dels en växande distans mellan de unga och de valda företrädarna i samhället som leder till att ungdomar tillgriper våldsmetoder. Om rättsstaten sätts ur spel kastas vi tillbaka till ett fördemokratiskt läge där var och en värnar om sin egen säkerhet. Demokratin måste kunna leverera trygghet till medborgarna för att kunna behålla sitt förtroende. De som upplever att de inte kan påverka sin vardag, t.ex. att få tillgång till utbildning och jobb, blir frustrerade.

Förtroendet för demokratin och rättsstaten undergrävs när myndigheter och enskilda personer försöker slippa ifrån ansvar för sådant som gått fel med olika taktiker. Medborgarna förlorar då förtroendet för sam-

hällets institutioner och ser dem som korrupta. Globaliseringen kan också leda till främlingskap och distansering från demokratin som system. Många känner att de inte hänger med i utvecklingen när allt blir mer komplext och globalt.

Vi har i Sverige haft det lugnt och stabilt så länge att vi inte är vana att hantera kriser och påfrestningar. I stället för att förlita oss på att demokratin ska kunna hantera problem och motsättningar finns det de som söker sig till andra lösningar, t.ex. sektliknande rörelser.

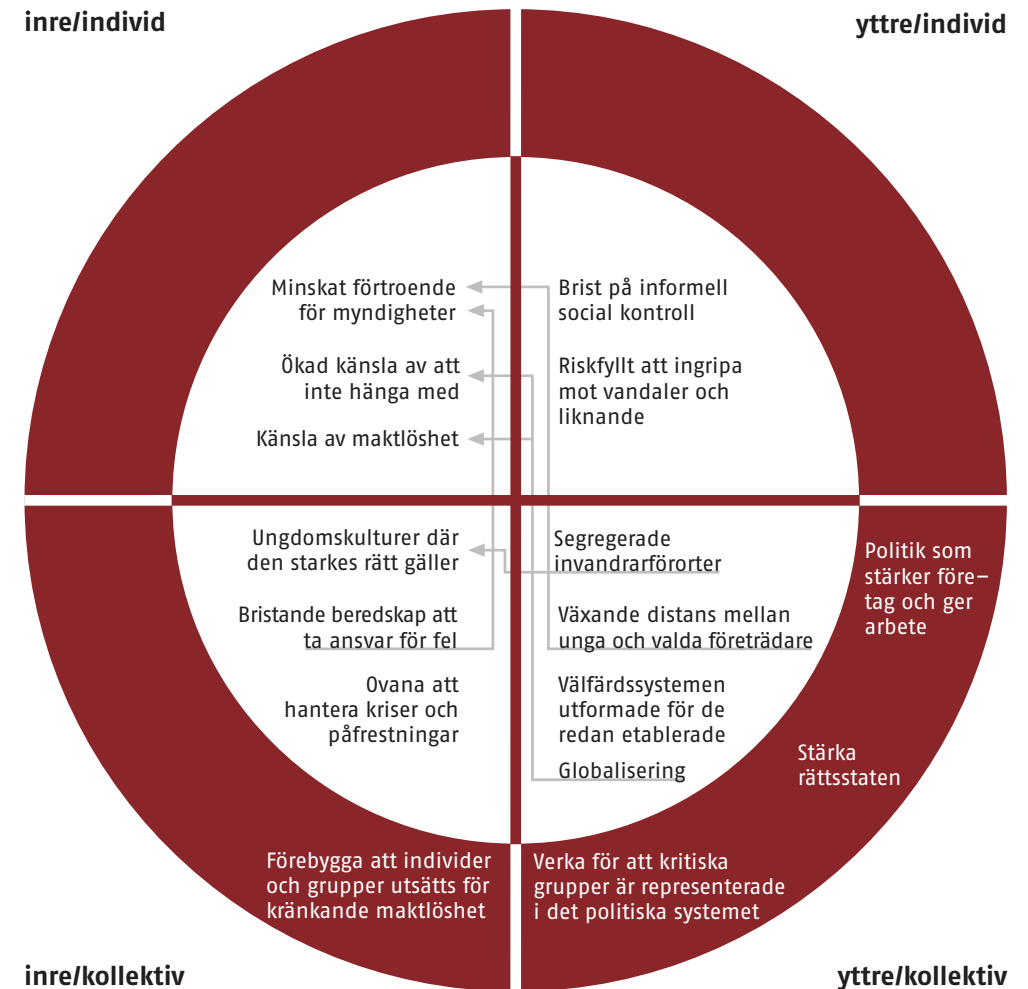
Den svenska välfärdsstaten bygger på att man ska ha kommit in på arbetsmarknaden först, då får man tillgång till a-kassa, föräldraförsäkring och annat. Detta innebär att många ställs utanför välfärden. Dessa människor känner sig maktlösa och känner att systemet inte finns till för dem.

Robustheten i den fredliga samhällskulturen ligger framför allt i en känsla av trygghet till liv och grundläggande behov. En fungerande rättsstat, tak över huvudet, trygga förhållanden med värme och kärlek, starka företag som ger trygga arbetstillfällen och en stat som kan garantera att välfärdssystemen tar hand om de behövande är viktiga faktorer för att skapa förtroende och stöd för demokratin. Det är också viktigt att olika grupper, t.ex. vänstern, är representerade i systemet i stället för att vara utestängda.

Det är viktigt att rättsstaten fungerar och att individen kan känna att rättsstaten är ett skydd mot kränkningar, även inom familjen. Samhället måste se till att de lagar och regler som finns efterlevs. Det är också viktigt att inte utsätta personer och grupper för kränkande maktlöshet.

D tar som hotgestalter upp grupper av våldsbenägna ungdomar och politiskt motiverat våld, också med fokus på ungdomar. Det resonemang D för kring problematiken handlar mycket om hur samhällsstrukturens sätt att fungera (NH-kvadranten) påverkar individernas inställningar och känslor och därmed handlande (ÖV-kvadranten) (se figur 7). Samhället måste kunna garantera säkerhet, tillgång till utbildning, ett starkt näringsliv som ger arbetstillfällen och plats i det politiska systemet för kritiska grupper, annars skapas frustration, misstroende och en känsla av maktlöshet. Ett nyckelbegrepp tycks vara "rättsstaten." Om rättsstaten inte fungerar är människor tvungna att söra för sin egen säkerhet och själva värja sina intressen.

Robusthet växer ur medborgarnas känsla av trygghet vad gäller att kunna tillfredsställa sina grundbehov. Följaktligen är det centralt att samhället kan skapa goda förutsättningar för medborgarnas tillgång till säkerhet, utbildning, arbete och medinflytande.

Figur 7 Person D:s perspektiv

D:s fokus på hur förhållandena i NH-kvadranten ger effekter i ÖV-kvadranten präglar också tankarna om vilka slags åtgärder som är viktiga. Samhällssystemet måste fungera så att medborgarnas förtroende och känsla av trygghet stärks. Det är därför viktigt att vårda förtroendet genom att visa att man tar ansvar för de misstag och fel som inträffat, att se till att rättsstaten är pålitlig och att olika åsiktsgemenskaper kan känna sig representerade i det politiska systemet.

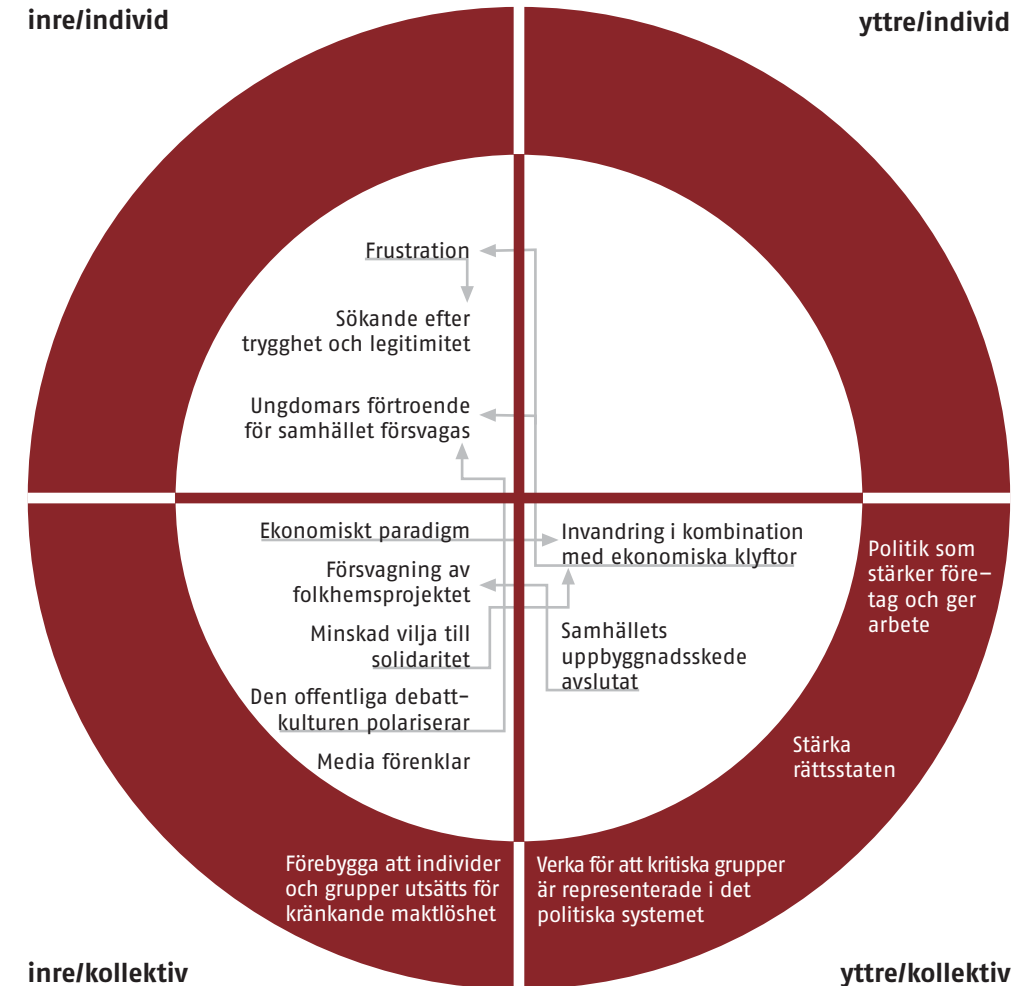
E: Det är viktigt att skapa forum för lyssnande och dialog

E:s perspektiv Det främsta hotet mot en fredlig svensk samhällskultur är att invandringen medför uppkomsten av rivaliserande grupper. I synnerhet unga pojkar skapar egna subkulturer där våld är normalt. De viktigaste orsakerna till ökade motsättningar i samhället finns i ökade ekonomiska klyftor. Det rådande ekonomiska paradigmet leder till vidgade gap. Den gemensamma visionen om Sverige som ett land där vi tar itu med problem och löser dem med gemensamma instrument har försvagats. Folkhemmet har krackelerat, bland annat för att vi inte längre befinner oss i ett skede av uppbyggnad. Viljan att avstå och fördela avtar och skillnaderna ökar. Detta föder frustration och de missgynnade söker trygghet och legitimitet utanför den gemensamma ordningen. Den offentliga debattens former är ett stort problem. Media förenklar och tar till allt grövre medel för att folk ska reagera. Det är svårt att föra konstruktiva gemensamma samtal i stället för polariserande debatter. En del ungdomar tappar tron på samhället och upplever att de har svårt att komma till tals och tar därför till våldsmetoder.

Det finns också positiva trender: vi blir allt mer vana vid dialog. Individualiseringen har varit en nödvändig fas där vi brutit med en negativ kollektivism. Nästa steg är att individen upptäcker att han eller hon inte är något på egen hand utan utvecklar en helhetssyn och söker en vidare gemenskap.

Den fredliga samhällskulturens robusthet stärks av en ökande vana vid och förmåga till dialog. Det är viktigt att skapa forum där man verkligen blir lyssnad på. Det behövs en ändrad attityd hos makthavarna så att de ser det som allt viktigare att lyssna ju mer kritiska kritikerna är. Det är också nödvändigt att vi människor i allmänhet hittar fram till en ny sorts identitet. Vi måste kunna identifiera oss med vår egen plats på jorden utan att exkludera andra.

E:s mest framträdande gestalt vad gäller hot mot det fredliga samhället är invandrarungdomar som bildar våldsbenägna subkulturer (se figur 8). Vad gäller orsakssammanhang kretsar E:s resonemang huvudsakligen kring NV-kvadranten, d.v.s. värderingar, kollektiva identiteter och kommunikationskultur. Ökade ekonomiska klyftor (NH-kvadranten) ses som en central faktor, men E tycks se orsakerna till dessa klyftor i det idésystem som styr hur aktörerna i den ekonomiska politiken och näringslivet agerar snarare än i samhällsekonominns inre funktionssätt.

Figur 8 Person E:s perspektiv

E tänker uppenbarligen i termer av långsiktiga förskjutningar i samhällets sätt att fungera. Den tidigare känslan av att vara delaktig i ett gemensamt samhällsbyggande har urholkats därför att samhället helt enkelt inte längre befinner sig i en uppbyggnadsfas. Detta har förändrat förutsättningarna för värderingar och inställningar på ett sätt som minskar solidariteten och ökar klyftorna i samhället. E tolkar samhällsföränd-

ringarna i systemiska termer, d.v.s. som långsiktiga strukturella förändringar i samhällets sätt att fungera. Med ett sådant synsätt räcker det inte med att förespråka en återgång till tidigare värden, utan kulturen måste utveckla nya lösningar som kan fungera under de nya och annorlunda förhållandena.

Diskussionen av problematiska företeelser kretsar kring samhällskulturens egenskaper: våra värderingar, vår kollektiva identitet, vårt sätt att kommunicera, massmedias arbetssätt och politikernas attityder till samhällskritiska grupper. Med ett sådant fokus blir det naturligt att tankarna om vad som bör ske också koncentreras till NV-kvadranten. E betonar hur viktigt det är att vi utvecklar dialogkulturen. Särskilt politikerna har ansvaret att skapa utrymme för ett genuint lyssnande som kan ge samhällskritiska grupper möjlighet att bli hörda och bli delaktiga i en gemensam process. E tar också upp en mycket långsiktig process, nämligen hur vi definierar vår kollektiva identitet, där E menar att samhällsförändringar gör det nödvändigt att vi hittar nya sätt att behålla en distinkt identifikation med vår geografiska miljö samtidigt som vi känner oss delaktiga i och är öppna för en global gemenskap. Äkta dialoger ses av E som det främsta instrumentet för att vi ska kunna röra oss i den riktningen.

De aspekter som E ser som viktigt för att stärka det fredliga samhällets robusthet har att göra med ”mjuka” sociala faktorer som ingen enskild beslutsfattare direkt kan råda över. Centralt blir därför att bidra till det offentliga samtalet om sådana frågor som värderingar, kollektiva identiteter, debattkultur och liknande.

E:s resonering bygger på en systemisk förståelse av samhällskulturens roll i samhällsutvecklingen. Det tycks som om E ser NV-kvadrantens förhållanden som centrala i förhållande till de övriga kvadranterna. Det finns inga mer ingående resonemang om vilka åtgärder som behövs i ÖV-, ÖH-, och NH-kvadranterna.

Vad kan vi lära av exemplen?

De fem exempel på perspektiv som redovisats och diskuterats ovan valdes för att de ger prov på synsätt med olika tyngdpunkt och vinkling. Varje perspektiv präglas dels av karakteristiska gestalter, d.v.s. olikartade kombinationer av vad som är figur och vad som är bakgrund, dels av vissa underliggande antaganden om vilka typer av orsakssammanhang som är relevanta. Figuren avser att ge en översiktlig bild av vad det är som syns i respektive persons synfält, vilket antas förklara varför vissa typer av åtgärder framstår som extra angelägna.

När synfältet vidgas från ett snävt fokus på enskilda ståndpunkter i enskilda frågor till att placera in gestalter och antaganden om orsakssammanhang i en kartbild som kan rymma många olika typer av perspektiv blir det lättare att urskilja vad som är karakteristiskt för enskilda perspektiv i förhållande till andra. En tränad blick kan härigenom se var enskilda perspektiv har blinda fläckar respektive erbjuder konstruktiva bidrag. Detta ökar möjligheterna till både analyser och åtgärdsprogram som gör den komplexa verkligheten rättvisa.

De över tjugo personer jag intervjuat har tagit upp många olika faktorer, samband och omständigheter som förtjänar uppmärksamhet i arbetet för att stärka en fredlig och demokratisk samhällsutveckling. I figuren nedan har jag sammanställt ett antal exempel på strategier för att stärka en fredlig och demokratisk samhällskultur och placerat in dem i de fyra kvadranterna.

Kvadrantfiguren är givetvis bara ett bland många tänkbara sätt att beskriva olika typer av perspektiv. Jag tror dock att den kan bidra till att stärka medvetenheten om att olika verklighetsbeskrivningar och ståndpunkter kring åtgärder kan ses som produkter av underliggande föreställningsvärldar. I den mån vi kan varsebli och förstå perspektiv som perspektiv blir det också möjligt för oss att se dem som aktiva variabler i samhällsutvecklingen. Individens och gruppens agerande styrs i hög grad av de tolkningsperspektiv de ser världen genom. Medvetenhet om detta öppnar nya möjligheter att arbeta med konstruktiv transformation.

	det inre	det yttre
individ	<ul style="list-style-type: none"> • Bidra till gynsamma förutsättningar för fungerande familjer • Ge stöd till utsatta individer • Verka för att individer ges respekt för egenvärde och särart • Främja tillgång till manliga förebilder • Förhindra att individer utsätts för kränkande behandling • Terapeutisk rehabilitering av kriminella 	<ul style="list-style-type: none"> • Införa verksamma och därmed avskräckande sanktioner • Åtgärder för att underlätta och stärka informell och social kontroll • Större resurser till polisiär övervakning och ingripande • Införa positiva incitament för konstruktivt beteende • Göra demokratiska förhållningssätt till villkor för befordran och lönehöjning
kollektiv	<ul style="list-style-type: none"> • Bedriva aktivt arbete för att garantera att myndigheters, skolors och andra organisationers verksamhet genomsyras av demokratiska värden och praktik. • Bedriva opinionsarbete angående attityder och värderingar kring våld, tolerans och transparens • Bidra till ökad medvetenhet om barns behov • Främja färdighetsutveckling vad gäller kommunikation och konflikthantering • Stärka insikt om bakomliggande orsaker till destruktiva beteenden • Aktivt arbete med att bearbeta och trappa ner olika gruppers fiendebilder • Skapa forum för konstruktiva dialoger om värdekonflikter • Föra kritisk diskussion om samtidskulturens värderingar, som t. ex. individualism, syn på familjen 	<ul style="list-style-type: none"> • Stimulera skapande av arbetstillfällen • Bedriva skolutvecklingsarbete för att säkra en integrerande skolmiljö • Motverka diskriminering och utgränsningsmekanismer på arbets- och bostadsmarknader • Reformera välfärdssystemen så att inga grupper hamnar utanför • Utveckla demokratin så att minoritetsuppfattningar garanteras representation och delaktighet i politiska processer • Stödja föreningsliv

Figur 9 Sammanställning av åtgärder för att främja en fredlig samhällskultur

Den diskussion som förts i detta kapitel leder mig till att göra följande reflektioner angående utvecklingen av en visionslogisk inre säkerhetspolitik:

- Det är en stor tillgång om alla fyra kvadranterna är *synliga* för de aktörer som ska göra problemanalyser och besluta om åtgärder. Detta innebär inte att varje kvadrant måste betraktas som lika viktig. En förutsättning för att kritiskt kunna pröva perspektiv som har sin tyngdpunkt i någon av kvadranterna är att man över huvud taget är medveten om att det kan vara ett relevant synsätt.
- De fyra kvadranterna representerar olika typer av fokusering i sökandet efter insikt i samhälleliga problemkomplex. Perspektiv som är begränsade till att varsebli och tolka sammanhang som bara hör hemma i *en* av kvadranterna är sannolikt mycket ofullständiga. Exemplet från intervjuerna visar att det kan vara mycket väsentligt att förstå hur de olika kvadranternas karakteristiska orsakssammanhang *interagerar* med varandra. Det kan exempelvis handla om hur kollektiva värderingssystem (NV) inverkar på utformningen av samhälleliga regelverk och institutioner (NH); hur det samhällsekonomiska systemets sätt att fungera (NH) påverkar individernas möjligheter att utveckla självkänsla och förtroende (ÖV); hur rädslan för individer som bär på starka aggressioner och som saknar hämningar att använda våld (ÖV) leder till att andra ser sig tvungna att beväpna sig och vidta andra skyddsåtgärder (ÖH). Denna typ av komplexa orsakssammanhang kan inte på djupet förstås utan inblick i olika typer av tolkningsperspektiv. Om en sådan visionslogisk förståelse saknas förblir många viktiga sammanhang osynliga. De orsakssammanhang som är osynliga för en aktör kan heller inte bli föremål för aktiva åtgärder som bygger på en insikt i hur hela problemkomplexet fungerar.
- Det räcker inte med att vara medveten om att det finns relevanta faktorer och omständigheter inom de olika kvadranterna. Den fulla potentialen för konstruktivt förändringsarbete kan bara uppnås om det också finns en hög grad av motivation och kompetens att tränga in i och förstå dels bakomliggande (ofta komplexa och långsamma) processer som ger upphov till samhälleliga fenomen, dels de egenskaper i kontexter och system som utgör problemens livsmiljö och därmed påverkar vilka former utvecklingen tar (jmf. trappstegsmodellen). Det är mitt intryck att vi som samhälle har utvecklat en hög grad av kompetens när det gäller att förstå och påverka processer och strukturer i kvadrantfigurens högra halva. Det finns också en stor kompetens att hantera processer och system i den övre vänstra kvad-

ranten, även om denna kompetens är mycket ojämnt fördelad bland samhällets olika aktörer. När det gäller den nedre vänstra kvadranten, den som fokuserar de kollektiva tolknings- och meningssystemen, är mitt intryck att det moderna samhället är på väg att uppmärksamma dessa dimensioners betydelse, men vi är långt ifrån en gedigen och självklar kompetens att aktivt arbeta transformativt inom kvadranten. Det avslutande kapitlet kommer därför att särskilt uppmärksamma den roll föreställningsvärldar spelar i samhällsutvecklingen.

En hållbar inre säkerhet – en visionslogisk ansats

Vill vi ha en inre säkerhetspolitik?

Det finns ingen samlad inre säkerhetspolitik. Olika politiker, politiska organ och myndigheter arbetar givetvis engagerat och intensivt med delar av problemkomplexet. Brottsförebyggande rådet arbetar med brottsförebyggande, Krisberedskapsmyndigheten arbetar med att höja samhällets förmåga att hantera kriser, polisen försöker försvara lag och ordning, Integrationsverket försöker minska klyftor och orättvisor för minoriteter, universiteten arbetar med att utbilda jurister i rättstänkande etc. Det är dock förskräckande få personer i den svenska samhällsapparaten som har till uppgift att analysera samhällsutvecklingen som helhet vad gäller den inre fredens och säkerhetens upprätthållande, än mindre att utarbeta åtgärdsprogram baserade på en helhetssyn.

De flesta är säkert överens om att den inre säkerhetspolitiken inte bör ta formen av ett separat politikområde, eftersom de flesta av de relevanta frågorna och problemområdena är så intimt inordnade i de olika samhällssektorernas normala verksamhet. Däremot vore det högst önskvärt att alla samhällsorgan genomsyras av medvetenhet om vikten av dels att ha en ingående förståelse av orsakssammanhangen bakom hot mot den inre freden, dels att aktivt arbeta med att förebygga problem och stärka ett fredligt och demokratiskt samhälle. Möjligen behövs det inom den svenska statsförvaltningen personer som har som sitt huvudsakliga ansvarsområde att överblicka, driva och samordna dessa frågor. Om medvetenheten om frågornas betydelse ska stärkas och förmågan att aktivt medverka till att främja den fredliga och demokratiska samhällskulturens robusthet ska höjas räcker det dock inte med att delegera uppgiften till ett litet antal sakkunniga. En strategi för att föra in frågorna i de berörda organisationernas lärande måste då utvecklas och genomföras.

En visionslogisk syn på inre säkerhetspolitik

Visionslogikens grunddrag har beskrivits i tidigare avsnitt. I förhållande till den robusta svenska fredens problematik kan utgångspunkterna för en visionslogisk ansats sammanfattas i följande punkter:

Värden ligger i visionslogikens natur att det inte är möjligt att en gång för alla lägga fast en lista på universellt giltiga värden och principer, men det finns en stark strävan att söka efter och verka för värden som upplevs som giltiga i olika kulturella och ideologiska föreställningsvärldar.

Förståelse av orsakssammanhang I den visionslogiska föreställningsvärlden ses lärande om hur människor, processer, system och perspektiv fungerar som en nyckel till att kunna lämna konstruktiva bidrag till en positiv samhällsutveckling. Man söker insikt i hur processer och system fungerar för att kunna använda denna förståelse för att hitta verk samma åtgärder för att dels förebygga oönskade utvecklingsmönster, dels bidra till framväxten av önskade förhållanden.

Förståelse av strukturella förändringar Enskilda företeelser placeras in i en vidare kontext där t.ex. långsiktiga trender i systemiska och strukturella mönster spelar en framträdande roll.

Dialogisk orientering Det finns en stark skepsis mot en hållning som innebär att egna problemdiagnoser och recept på lösningar a priori ses som tillräckliga och överlägsna. Det ses som viktigt att inte förbli en fånge i det egna tolkningsperspektivets begränsningar. Detta leder i sin tur till ett aktivt intresse för inblick i andra perspektiv i syfte att vidga den egna förståelsen.

I de kommande avsnitten ska jag ge några skissartade exempel på vilka slags frågeställningar den visionslogiska ansatsen uppmärksammar. Vi har redan många röster i debatten som förespråkar åtgärder som bygger på en syn på orsakssammanhangen som hör hemma i de två högra perspektivkvadranterna, de som fokuserar den yttre situationen på individuell och kollektiv nivå. Det finns en livlig debatt om den roll kontroll, straffsanktioner och belöningar spelar för att påverka hur individer beter sig i olika situationer. Det finns också en utbredd insikt i den roll som strukturella faktorer som arbetslöshet, sociala klyftor och utbildningssystemet spelar i de processer som leder fram till ökad våldsanvändning i samhället. Även om den visionslogiska hållningen kan bidra till att för-

djupa denna diskussion väljer jag att lyfta fram de två vänstra perspektivkvadranternas typiska teman.

De teman jag valt ut som exempel på visionslogiska synsätt är sådana som lyfts fram som väsentliga i den intervjuserie jag gjort. De personer jag intervjuat har i olika grad gått på djupet i diskussionen av dessa teman. I vissa intervjuer har tematiken endast nämnts, medan den intervjuade i andra fall fört en ingående diskussion om processer och kontexter av betydelse för den roll temat spelar i samhällsutvecklingen.

Följande teman behandlas:

ÖV (inre/individ)

- Individens normer
- Känsla av samhörighet respektive fiendskap
- Självkänsla och identitet

NV (inre/kollektiv)

- Majoritetssamhällets normer
- Samhällsgrupperingars tolkningsmönster

Jag kan här givetvis bara diskutera dessa teman på ett mycket ytligt sätt. Det väsentliga är att illustrera vilka typer av frågor den visionslogiska ansatsen ställer och resonerar kring. Det handlar alltså om att närmare analysera de processer, kontexter och föreställningsvärldar som har betydelse för ett samhälles inre säkerhet.

Individens normer

För perspektiv som fokuserar det som försiggår i individens inre som betydelsefulla variabler i samhällsutvecklingen ligger det nära till hands att diskutera den roll individens normer spelar. Individer beter sig enligt detta perspektiv som de gör inte bara som följd av egenskaper i den yttre situationen, utan också till följd av egenskaperna hos den moraliska kompass individen bär inom sig. Individens värdeuppsättning kan t.ex. betrakta våld som ett acceptabelt eller ett oacceptabelt medel för att hantera vissa situationer. Om de flesta medborgarna i ett samhälle ansluter sig till normer som betonar respekt för medmänniskors integritet och demokratiska sätt att hantera samhällsproblem bör detta utgöra ett väsentligt bidrag till den fredliga samhällskulturens robusthet.

Med dessa glasögon är bristen på prosociala normer en delförklaring till användandet av politiskt och kriminellt våld i samhället. Om individernas normuppsättningar ses som en betydelsefull faktor i samhällsut-

vecklingen, men det samtidigt saknas en mer ingående reflektion över hur olika typer av normer skapas och befästs hos individerna blir resultatet ett sätt att resonera som relativt ofta kommer till uttryck i samhällsdebatten. Man ser då de ur samhällets synvinkel önskvärda normerna som ett knippe moraliska förhållningsregler som antingen överförs eller också inte överförs till den enskilda individen. Med ett sådant synsätt blir det naturligt att förespråka att föräldrar och skolor gör mer för att undervisa barn och ungdomar i normfrågor, så att de önskvärda knippena av moraliska regler överförs från den vuxne som besitter dessa knippen till de unga. När installationen har lyckats har det uppstått en moralisk människa som blir en ansvarstagande samhällsmedborgare.

Den visionslogiska ansatsen riktar uppmärksamheten mot de processer och kontexter som är verksamma när individens normer uppstår och förankras. Det handlar med ett sådant perspektiv inte om en enkel procedur där föräldrar eller lärare undervisar barn och ungdomar om vilka normer som bör gälla. Vad vuxna säger till barn och ungdomar om vad som är rätt och riktigt är bara ett bland flera element i individens normbildning. Viktigare är t.ex. vilka direkta erfarenheter individen gör av hur den egna upplevda verkligheten fungerar. Man drar slutsatser av hur vuxna betar sig mot varandra och i förhållande till sina barn i alla möjliga slags situationer. Inte minst sker normbildningen genom en (mestadelns omedveten) hämning av de attityder, beteenden och sätt att kommunicera som genomsyrar omgivningen. Den visionlogiska ansatsen ställer alltså frågor kring vilka mönster för interaktion som råder i de sociala miljöer barnet växer upp i, såväl familjen som förskola och skola och andra miljöer som är betydelsefulla, t.ex. massmedia. Förutsättningarna för dessa miljöer påverkas och förändras dessutom genom långsiktiga samhälleliga förändringar, t.ex. vad gäller familjestrukturer, utbildningssystemets resurser, massmedia, migration etc.

Mot denna bakgrund blir det naturligt att de åtgärdsförslag som formuleras i hög grad handlar om hur vi kan påverka egenskaperna hos de miljöer barn och ungdomar formas i. Det kan t.ex. innebära att vuxenvärlden måste se över och kanske förändra sitt eget sätt att umgås med problem och kriser, inte bara gentemot barnen utan även sinsemellan. Ett mer konkret sätt att arbeta med denna dimension är att i skolan skapa utrymme för äkta dialoger, där man genom lyssnande och samtal får kontakt med hur andras upplevelser gestaltar sig och använder denna upplevelse som utgångspunkt för att arbeta med normer. Hur upplever till exempel ungdomar att de normer som styr hur vuxna betar sig mot varandra och mot dem själva ser ut? Ser ungdomarna de vuxnas förhåll-

ningssätt som goda förebilder? Vad kan vuxna göra för att bli tagna på allvar som förebilder av ungdomar? Vilken grad av mening och relevans får de normer och värden som vuxna förespråkar i ungdomarnas vardagstillvaro?

Det handlar alltså om att rikta uppmärksamheten mot hur barns och ungdomars föreställningsvärldar ser ut och fungerar. I vissa kretsar kanske ungdomar har gjort erfarenheten att man genom att tillhöra ett våldsbenäget gäng kan känna sig säker, stark, respekterad och få tillgång till eftertraktade resurser utan att löpa några större risker att utsättas för smärtsamma sanktioner. Med en sådan erfarenhet och föreställningsvärld är det förklarligt att dessa ungdomar inte är särskilt mottagliga för moralpredikningar eller debatter om demokratiska värden. Åtgärderna från samhällets sida måste ta sin utgångspunkt i hur ungdomarnas föreställningsvärldar är uppbyggda och utveckla handlingsplaner som kan skapa fungerande övergångar till mer prosociala levnadssätt.

Känslan av samhörighet respektive fiendskap

Individens beredskap att använda våld för att tillfredsställa sina behov eller driva politiska mål påverkas rimligen av hur individen upplever karaktären på relationen mellan sig själv och det omgivande samhället i stort. Detta är en svårfångad faktor, men den nämns av en rad av de personer som jag intervjuat som mycket viktig för samhällsutvecklingen. Man kan närma sig temat på olika sätt och med olika tyngdpunkt. Ett sätt är att fokusera individens känsla av samhörighet respektive utanförskap i samhället. En annan aspekt rör huruvida individen känner sig förpliktad att vara lojal med samhällsordningen eller inte. En tredje aspekt är om individen känner sig delaktig i ett kollektiv som rör sig i en önskvärd eller i alla fall acceptabel riktning. Ytterligare en möjlig infallsvinkel är att fokusera om individen upplever samhället och dess institutioner som rättfärdigt och de politiska styrelseformerna som legitima.

Många av de intervjuade ser det största hotet mot den svenska fredens robusthet i risken för en växande grupp människor i det svenska samhället som har en negativt laddad relation till samhället och dess institutioner. Det handlar dels om individer som upplever sig som utestängda från arbete och utbildning, som känner sig diskriminerade och lämnade i sticket, dels om människor som är starkt frustrerade över att deras försök att påverka en samhällsutveckling de upplever som orättfärdig inte leder till några resultat.

Ur ett visionslogiskt perspektiv är det självklart att medborgarnas upplevelse av samhörighet respektive utanförskap åtminstone i någon mån är resultatet av påverkbara omständigheter och processer. Det är därför viktigt att skaffa kunskap om dessa processer, så att berörda samhällsaktörer kan utforma åtgärder som bidrar till att reducera denna typ av hot mot den inre freden.

En faktor som påverkar individens känsla av samhörighet med det omgivande samhället är vilka direkta erfarenheter individen gjort under sin uppväxt och under sina försök att skaffa sig en försörjning och lösa vardagsproblem. Den individ som upplever sig vara orättfärdigt utestängd från förmåner, inflytande och delaktighet utvecklar ingen känsla av samhörighet, utan tenderar att dela upp samhället vertikalt i ett ”de där uppe” och ”vi här nere” eller ”vi som ställts utanför”. Makthavarna och de privilegierade kan här ses som omoraliska i sitt utnyttjande av systemet för att vinna egna fördelar, vilket får som konsekvens att ”de där nere” tycker att makthavarna har förverkat sin rätt att bli behandlade med respekt och välvilja. En individ som i stället upplevt att samhället har tillhandahållit en stimulerande och möjlighetsskapande skolgång, som upplever samhällsordningen som rättfärdig och som gjort goda erfarenheter i kontakter med myndigheter och andra samhällsaktörer är mer benägen att utveckla lojalitet mot den rådande ordningen.

Det finns givetvis en stor mängd omständigheter, många av historisk och strukturell natur, som bidrar till att skapa förutsättningar för groende identitets- och förtroendeklyftor. Det kan exempelvis handla om graden av välfärdsklyftor i samhället, utbredningen av ideologier som konstruerar omvärlden i termer av ekonomiska eller politiska konflikter, migrationsmönster eller diskriminering. Vi behöver här inte närmare diskutera dessa, utan kan konstatera att det kan vara viktigt att samhällets aktörer inom sina respektive domäner ställer sig frågor om det egna sättet att bedriva verksamhet påverkar individernas möjlighet att uppleva samhörighet och förtroende i positiv eller negativ riktning. Om t.ex. polisen, domstolarna, arbetsgivare, försäkringskassor och andra systematiskt skulle utvärdera sin egen verksamhet med avseende på hur den inverkar på individernas upplevelse av att vara respekterade delar av samhället, då skulle kanske behovet av förändringar i den egna praxisen bli uppenbart.

Självkänsla och identitet

Medan det föregående temat handlar om arten av individens relation till det omgivande samhället fokuserar detta tema starkt individens inre. Grundtanken här är att en individ som har en stark och positiv självkänsla och en distinkt och stabil identitet är mindre benägen att söka sig till våldsbenägna grupper än en individ som har svag självkänsla och identitet. En vanlig hypotes är att osäkerhet kring den egna identiteten och/eller en negativ självbild är en drivkraft för individer att söka sig till grupper som genom kollektiv styrka och makt kompensatoriskt kan ge individen det som saknas.

Om arten av individers självkänsla och identitet är en betydelsefull faktor för utvecklingen av våldsbenägna grupper, då är det angeläget att ställa frågor av typen:

- Hur uppkommer en positiv och stabil självkänsla och personlig identitet?
- Vilka kvaliteter har uppväxtmiljöer som gynnar framväxten av positiv självkänsla?
- Hur kan skola och andra aktörer kompensera de brister som av olika skäl finns i en del barns och ungdomars livsmiljöer?
- Kan det bemötande individer får av myndigheter påverka individers självkänsla och identitet i positiv eller negativ riktning? Finns det anledning att uppmärksamma dessa effekter i utvecklingen av verksamheten?

En mängd långsiktiga trender i samhällsutvecklingen förändrar förutsättningarna för individernas utveckling av självkänsla och identitet. Till dessa hör t.ex. att det blivit vanligare att barn växer upp med en förälder, att färre individer engagerar sig i föreningsliv, att immigration, bostadssegregation och ekonomiska klyftor skapar stora grupper ungdomar med andra livsvillkor än tidigare och att turbulensen i arbetslivet vad gäller anställningstrygghet och ständiga förändringar ökat. Dessa förändringar innebär sannolikt att samhället måste utveckla nya sätt att skapa goda förutsättningar för individernas utveckling av positiva självbilder och stabila identiteter.

Om individens inre struktur är en tydlig gestalt i vår varseblivning därför att den ses som en betydelsefull faktor i våra ansträngningar att skapa och upprätthålla ett människovärdigt samhälle, då kommer vi också att se de omständigheter som påverkar självkänsla och identitet

som centrala angelägenheter. Vi kan t.ex. anta att om protesterande ungdomar behandlas på ett respektlöst och nedlåtande sätt av polis och rättsväsende, då stärks behovet av att söka en stark identitet och självkänsla inom de egna leden genom konfrontationer.

Majoritetssamhällets normer

Normer verkar inte bara på individuell nivå genom att individen av gammal vana eller övertygelse ser vissa normer som rättesnöre för det egna agerandet. De normer som genomsyrar samhället är krafter att räkna med även för individer som inte av inre övertygelse vill följa dem. Att bryta mot vedertagna normer kan få kännbara konsekvenser för en individ även om det inte blir en rättssak: vänner och bekanta reagerar negativt, man blir kanske inte längre betraktad som en lämplig kandidat för befordran av arbetsgivaren eller också förlorar man i anseende i allmänhetens ögon och kan därigenom kanske inte spela en sådan roll man skulle vilja spela. Individen måste alltså i rent egenintresse kalkylera med majoritetssamhällets normer och förhålla sig till dessa på ett sådant sätt att viktiga egna intressen inte skadas. Det är därför naturligt att se majoritetssamhällets normer som en faktor som bidrar till att skapa och upprätthålla en fredlig och demokratisk samhällskultur.

De normer som uppfattas som giltiga i samhället skapas genom komplexa processer där t.ex. de erfarenheter man gör av hur myndigheter och kända personer agerar spelar en viktig roll. Reaktionerna på olika händelser i media och andra sammanhang visar normernas styrka. Dessa reaktioner är också en viktig del i normernas förmåga att påverka medborgarnas agerande. Om personer som bryter mot de rådande normerna blir betraktade som omoraliska och kanske t.o.m. lite primitiva, då har normerna en disciplinerande verkan. Om man i stället upplever att vissa personer kan bryta mot normer och lagar utan att drabbas av negativa konsekvenser försvagas normernas kraft att inspirera till efterlevnad. Likaså om man uppfattar det som om myndighetsföreträdare är oärliga, inkonsekventa, hycklar eller förnekar och försöker undgå ansvar för handlingar som allmänheten är övertygad om att de begått.

En av de mest betydelsefulla normbildande och normbekräftande händelserna är vad som händer när det blir känt för omgivningen att en person eller organisation har brutit mot normerna, med eller utan avsikt. Om den berörda personen själv medger att ett fel har begåtts och ber om ursäkt eller kanske t.o.m. avgår från en post så innebär detta att

normernas giltighet har bekräftats. Om de inblandade i stället förnekar eller undandrar sig ansvar utan bärkraftiga argument då kan en osäkerhet om normernas giltighet uppstå.

Med denna argumentation framträder ett aktivt arbete med de händelser, processer och systemegenskaper som påverkar samhällets normbildning som en central del av den inre säkerhetspolitiken. Att se till att myndigheter och andra samhällsaktörer efterlever och bekräftar önskvärda normer är en form av fredsarbete. En policy som innebär att man har en stor öppenhet vad gäller att diskutera och medge fel, misstag och normöverträdelser kan vara ett verksamt medel för att påverka vad som händer med samhällskulturens normsystem. Det är i detta perspektiv viktigare att bekräfta normernas giltighet genom att erkänna och åtgärda misstag än genom att anstränga sig för att framstå som om misstag och fel aldrig sker.

Samhällsgrupperingars tolkningsmönster

De världsbilder och tolkningsmönster som bildas i olika grupper spelar en viktig roll när meningsskiljaktigheter utvecklar sig till destruktiva konflikter. Det kan handla om terroristorganisationer, aktivistgrupper och kriminella gäng, men även om poliser, militärer, politiker och andra makthavare. Det finns många grupper som med tiden kommer att utveckla en gemensam berättelse om sig själva och omvärlden. I denna berättelse ingår vanligen en gemensam föreställning om vilka värden och frågor som är viktiga, vilka egenskaper de relevanta aktörerna har, ett tolkningsmönster för vad olika slags händelser, yttranden och handlingar betyder och en föreställning om vilka positiva och negativa scenarier som kan komma att utspela sig i framtiden. Inte sällan ges den egna gruppen en viss betydelse som bärare av en viktig uppgift.

När denna typ av kollektiva föreställningsvärldar blir starkt fixerade och betraktade som den ovillkorligt sanna bilden av verkligheten kan olika grupperingar hamna i mycket oförsonliga konflikter med varandra. De har sinsemellan olikartade, oförenliga och fientligt laddade verklighetsbeskrivningar. Föreställningsvärldar som bygger på en verklighetsbeskrivning där meningsmotståndare tillskrivs inneboende egenskaper av moralisk natur (t.ex. att makthavarna är obotligt makt- och vinningslystna, att islamska aktivister är hatfyllda och odemokratiska, att poliser är sadistiska) och där den egna verklighetsbeskrivningen behandlas som en sanning som inte kan eller ska ifrågasättas kan betecknas som mytiskt

rationella. Det mytiska elementet består i att historien tolkas i termer av goda och onda krafter som kämpar med varandra. Den argumentation som förs om t.ex. politiska frågor är på ytan av rationell karaktär, men det finns vissa grundantaganden om motpartens negativa egenskaper och den egna sidans positiva egenskaper som aldrig rubbas.

Om vi som aktörer i samhället uppmärksammar att olika grupper har utvecklat karakteristiska tolkningsmönster och att dessa tolkningsmönster spelar en stor roll för hur dessa grupper betar sig och reagerar, då blir det angeläget att förstå hur de fungerar. Hur går det till när t.ex. en aktivistorganisation bildar sin politiska föreställningsvärld? Vilka erfarenheter och levnadsvillkor ger näring åt destruktiva tolkningsmönster? Under vilka omständigheter går det att upprätthålla och förstärka fiendebilder som bidrar till starkt destruktiva eskalationsprocesser i samhället? Fyller destruktiva tolkningsmönster viktiga psykologiska, existentiella och grupp-dynamiska funktioner? Vad kan olika aktörer i samhället göra för att arbeta aktivt med de föreställningsvärldar enskilda grupper har?

Denna dimension av samhällsutvecklingen blir givetvis extra tydlig när det gäller polisens arbete. Polisens rutiner, förhållningssätt och konkreta agerande både i vardagen och i särskilt laddade situationer utgör ett råmaterial som andra samhällsaktörer använder i konstruktionen av sina föreställningsvärldar. En polisorganisation som är medveten om vilken roll tolkningsmönster spelar i konfliktförlopp ser alltså kontinuerligt över hur det egna agerandet bidrar till att eskalera eller deeskalera antagonistiska verklighetsbilder. Om polisorganisationen vore genomsyrad av en visionslogisk medvetenhet skulle polisen sannolikt driva ett konsistent konfliktförebyggande arbete genom att ta reda på hur olika potentiellt eller akut våldsbenägna grupper ser på verkligheten och arbeta systematiskt med att motverka destruktiva tolkningsmönster.

Ett systematiskt, seriöst och långsiktigt arbete med att förebygga hot mot en fredlig och demokratisk samhällskultur kan endast ske genom att se till att de olika tolkningsmönster som finns representerade i samhället får komma till uttryck i konstruktiva former. Detta kräver att vi utvecklar vår förmåga till lyssnande och konstruktiv dialog, att vi använder tvång och överkörningar på ett respektfullt och etiskt skickligt sätt och att vi institutionaliserar konstruktiv kommunikation på många olika plan i samhället.

Mot det upplysta samhället?

Syftet med de exempel som tagits upp i de föregående avsnitten var att illustrera vilka typer av frågeställningar en visionslogisk ansats kan behandla. Många andra teman kunde ha behandlats, som t.ex. hur sociala kompetenser uppstår och befästs både på individuell och samhällelig nivå eller hur individens känsla av att vara trygg respektive osäker i samhället uppstår. I de exempel som gavs är det inte de konkreta tankarna om orsakssammanhang och åtgärder som är det väsentliga. Vi kommer alltid att ha olika tolkningar och åsikter om hur orsakssammanhangen ser ut och vilka åtgärder som bör väljas. Det väsentliga är att vi som aktörer i samhället uppmärksammar och arbetar med de dimensioner av samhällsproblemen som spelar en viktig roll i utvecklingen.

Exemplen ovan illustrerar hur man kan:

1. Uppmärksamma fenomen som hör hemma i den vänstra sidan av perspektivkvadranten;
2. Söka efter bakomliggande orsakssammanhang i form av samband, processer och strukturella förutsättningar;
3. Uppmärksamma den roll tolkningsmönster spelar såväl hos individer och grupper i samhället som hos analytiker och beslutsfattare;
4. Söka den växelverkan som normalt finns mellan yttre och inre förhållanden och processer både på individuell och kollektiv nivå;
5. Använda de insikter som vunnits i bakomliggande orsakssammanhang för att dels anpassa det vardagliga agerandet hos oss själva som individer och i samhällets organisationer, dels utforma målinriktade åtgärder för att förebygga och hantera sådana motsättningar som skulle kunna leda till allvarliga hot mot det fredliga och demokratiska samhället.

Min bedömning är att vi som samhälle fortfarande har lång väg att gå innan myndigheters och andra organisationers verksamheter är genomsyrate av en visionslogisk anda. Du som läst denna studie från början till slut undrar kanske om inte författaren någon gång ska ge sitt svar på den fråga som finns i studiens titel: "Är den inre säkerheten hållbar?" Som så ofta med forskare levereras inte några entydiga svar: det är viktigare att dra uppmärksamhet till själva frågeställningen och brottas med den än att presentera ett färdigt svar på frågan. Ska jag ändå ge ett svar på frågan blir det att jag är övertygad om att mycket kan göras för att stärka den inre säkerhetens hållbarhet, inte minst genom ett aktivt arbe-

te med att utveckla, sprida och befästa en visionslogisk anda hos samhällets aktörer. Som ett bidrag till denna process presenteras i bilaga 2 en metod för bearbetning av komplexa samhällsproblem som jag tror kan bidra till att stärka såväl medvetenhet om komplexitet som förmåga att dra nytta av skillnader i föreställningsvärldar för att utveckla bättre lösningar på komplexa samhällsproblem.

Litteraturförteckning

- Alexander, C. N. & Langer, E. J. (1990) *Higher stages of human development. Perspectives on adult growth*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Basseches, M. A. (1984) *Dialectical thinking and adult development*, Norwood, N.J.: Ablex Press.
- Commons, M. L., Richards, F. A. och Armon, C. (red) (1984) *Beyond formal operations: Late adolescent and adult cognitive development*, New York: Praeger.
- Commons, M. L., Armon, C., Kohlberg, L., Richards, F. A., Grotzer, T. A. och Sinnott, J. D. (red) (1990) *Adult development, Vol 2. Models and methods in the study of adolescent and adult thought*, New York: Praeger.
- Cook-Greuter, S. R. (1994) 'Rare forms of self-understanding in mature adults', in M. Miller & S. R. Cook-Greuter: *Transcendence and mature thought in adulthood. The further reaches of adult development*, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Cook-Greuter, S. R. (1999) *Postautonomous ego development: A study of its nature and measurement*. Thesis presented to the Faculty of the Graduate School of Education of Harvard University.
- Fisher, D., D. Rooke & Torbert W. R. (2000) *Personal and organisational transformations through action inquiry*, Boston: EdgeWork Press.
- Harvey, O.J., Hunt, D. E. and Schroder, H. M. (1961) *Conceptual systems and personality organization*, New York and London: John Wiley and Sons.
- Jordan, T. (2001) *Föreställningsvärldar i svensk försvarspolitik*, ÖCB.
- Jordan, T. & Lundin T. (2001) *Att varsebli, tolka och hantera konflikter på arbetsplatsen. Vägar att synliggöra våra utvecklingsmöjligheter*, Arbetsrapport 2001:1, Centrum för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Kegan, R. (1982) *The evolving self. Problem and process in human development*, Cambridge (Mass.) and London: Harvard University Press.
- Kegan, R. (1994) *In over our heads. The mental demands of modern life*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Kohlberg, L. (1981) *Essays in moral development, vol. 1: The philosophy of moral development*, New York: Harper and Row.
- Loevinger, J. (1976) *Ego development*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Pearce, W. B. and Littlejohn, S. W. (1997) *Moral conflict. When social worlds collide*, Thousand Oaks: Sage Publications.

- Rosenberg, S. (1988) *Reason, ideology and politics*, Cambridge: Polity Press.
- Rosenberg, S. (2002) *The not so common sense: Differences in how people judge social and political life*, Yale University Press.
- Rosenberg, S., Ward, D. and Chilton, S. (1988) *Political reasoning and cognition. A Piagetian view*, Durham and London: Duke University Press.
- Ross, S. N. (2001) *Fresh Air: Promoting sustainable community change*, Dayton: Kettering Foundation.
- Schroder, H. M., Driver, M. J. and Streufert, S. (1967) *Human information processing. individuals and groups functioning in complex social situations*, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Selman, R. L. (1980) *The growth of interpersonal understanding. Developmental and clinical analyses*, New York: Academic Press.
- Wilber K. (1995) *Sex, Ecology, Spirituality. The Spirit of Evolution*, Boston and London: Shambala Publications.

Bilaga 1

Intervjuguide

INTROFRÅGOR

- Befattning och funktion. Tidigare yrkeserfarenhet, utbildning etc.
- Är det här ett tema som är aktuellt för dig i din vardag?
Som privatperson och i din yrkesroll?
- Förekommer detta tema i din organisations reguljära verksamhet?
Arbetar man systematiskt med den här typen av frågor?

RISKBILD

- Vilka hot mot (eller risker för) ett fredligt och demokratiskt samhälle ser du som rimliga att räkna med?
- Vad ser du som de viktigaste orsakerna till en utveckling som kan hota en fredlig och demokratisk samhällskultur?
- Ser du någon risk för att det svenska samhället på kort eller lång sikt kan hamna i en situation där konflikter i samhället leder till utbrett våld?
- Vilka faktorer är det som ger ett demokratiskt samhälle robusthet, d.v.s. motståndskraft mot olika typer av påfrestningar?
- Kan du identifiera andra ståndpunkter i den här debatten som ligger långt från din egen?
- Kan du erinra dig något speciellt tillfälle där du personligen berörts av en situation du upplevt som odemokratisk?

VÄRDEN

- Hur skulle du vilja beskriva vad det är som en förebyggande säkerhetspolitik i bred mening ska skydda?

STRATEGIER

- Vilka aktörer ser du som viktiga i sammanhanget?
- Vad kan och bör myndigheter göra för att förebygga uppkomsten av väpnade konflikter i Sverige?

- Vad kan och bör myndigheter göra för att förebygga uppkomsten av väpnade konflikter i andra länder?
- Vad kan myndigheter och andra aktörer göra för att stärka den demokratiska samhällskulturen, så att den blir mer robust?

SLUTFRÅGA

- Kan du identifiera några ödesfrågor vad gäller de demokratiska samhällsformernas fortbestånd?

Bilaga 2

Visionslogisk problemlösning: Utveckling av åtgärdsprogram för komplexa samhällsproblem

Från insikt till praktik

I kapitel 4 visades hur enskilda perspektivs egenskaper kan synliggöras med hjälp av redskap som presenterats i tidigare kapitel. Jag diskuterade också i kapitel 5 hur en visionslogisk ansats kan tillämpas på frågor som har med främjandet av en robust fredlig samhällskultur att göra. I denna bilaga beskrivs en metodik för att analysera specifika samhällsproblem och utveckla åtgärdsprogram för att hantera dem. Det kan t.ex. handla om problem som politiskt motiverade sabotageaktioner, vandalism, drogmissbruk, främlingsfientligt våld eller specifika typer av miljöförstöring. Metodiken är ett exempel på hur en visionslogisk hållning kan omsättas i konkret politiskt förändringsarbete. Arbetsättet har utvecklats och utprovats av Sara Ross (2001),⁶ som arbetat på uppdrag av den amerikanska stiftelsen Kettering Foundation. Denna organisation har gjort till sin uppgift att främja användningen av rådslagsdemokrati (deliberative democracy) i det amerikanska samhället. Det ursprungliga formatet utvecklades för att användas i medborgarseminarier i lokalsamhällen, därför har metodiken här anpassats för att fungera i ett bredare spektrum av kontexter.

Metoden kan utträtta följande arbete:

- Omformulera och precisera komplexa samhällsproblem så att de blir hanterbara.
- Skapa en fyllig bild av komplexa orsakssammanhang av betydelse för problemområdet.
- Synliggöra de olikartade perspektiv som finns i diskussionen om hur problemen ska hanteras så att man dels kan lära av olika infallsvink-

6. En introduktion till ansatsen finns tillgänglig på Internet under titeln *An Integral Public Practice For Community Work on Complex Issues*:
www.integralage.org/docs/T146\IPP%20INTRO%20PAPER_GENERAL%20READERS.htm

lar, dels vinner ökad insikt i bakgrunden till friktioner mellan olika perspektiv.

- Synliggöra konsekvenser av olika typer av åtgärder genom att betrakta dem med utgångspunkt från olika föreställningsvärldar.
- Skapa förutsättningar för utveckling av åtgärdsprogram som har goda förutsättningar dels att bli verksamma, dels att vinna acceptans bland inblandade parter.

Den arbetsprocess som beskrivs här kan användas i många olika sammanhang, t.ex.:

- På arbetsseminarier där företrädare för olika yrkesgrupper träffas för att utarbeta handlingsstrategier i relation till vissa specifika problem;
- I utskottsarbete och utredningar på kommunal, regional, nationell eller internationell nivå när företrädare för olika politiska grupperingar behöver utarbeta en gemensam strategi inom ett visst problemområde;
- Inom enskilda myndigheter, företag och andra organisationer där projekt-grupper bildats för att analysera och hantera avgränsade problem;
- Inom ramen för medborgarseminarier där engagerade medborgare i en kommun eller kommundel samlas för att finna vägar att åtgärda lokalsamhällets problem (ett särskilt anpassat format har utvecklats för denna typ av seminarier). I denna form är den visionslogiska ansatsen ett viktigt bidrag till utvecklingen av rådslagsdemokrati (deliberative democracy);
- Inom enskilda politiska organisationer (partier, aktivistorganisationer etc.) som vill nå djupare förståelse för ett visst problemområde genom att beakta hur problemet ter sig från olika perspektiv.

Tidsåtgången för processen beror helt på ambitionsnivån och på hur väl förberedd gruppen är, i synnerhet hur ense man är om hur problemet ska formuleras och avgränsas. Om man har ett väl avgränsat problem kan ett meningsfullt arbete göras på så lite som sex timmar. Metoden kan också anpassas för olika antal deltagare, från två personer till hundratals. Om deltagarna har god förståelse av metodens syfte och arbetsformer kan processen genomföras utan en tränad seminarieleddare. I många fall behövs dock en ledare/facilitator som kan återföra samtalen till den visionslogiska hållningen när enskilda deltagare eller hela gruppen hemfaller åt att argumentera för sina egna favoritperspektiv.

Den visionslogiska problemlösningen genomförs i fyra faser:

- I. Identifiering och precisering av problemet
- II. Identifiering och beskrivning av de mest framträdande perspektiven i debatten
- III. ”Omrämning” av problemet
- IV. Utarbetning av åtgärdsprogram

I de följande avsnitten ges en överblick över arbetssättet i de fyra faserna.

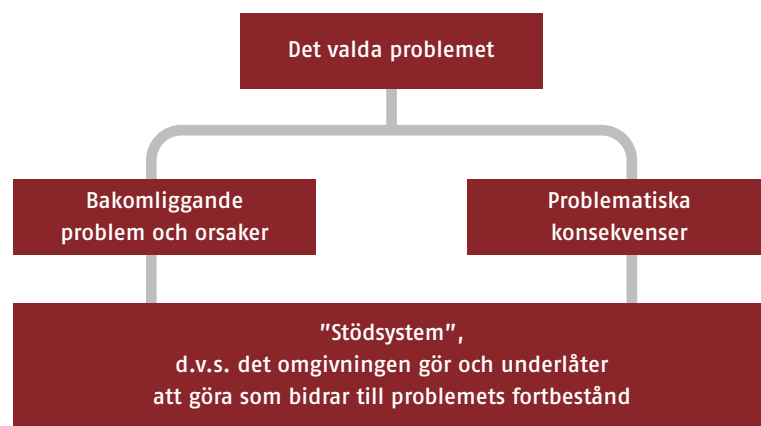
I. Identifiering och precisering av problemet

Inte sällan är det nödvändigt att precisera och avgränsa ett problem för att det ska bli möjligt att bearbeta det på ett meningsfullt sätt. En alltför svepande och vidlyftig beskrivning kan innebära en rad problem. Ett är att olika deltagare kan ha olika föreställningar om vad det handlar om. Själva problembeskrivningen är inte sällan en kärnfråga i konflikter och meningsskiljaktigheter. Ett annat är att problemet är så oformligt att det är svårt att se var man ska börja. Ett tredje är att allmänt formulerade komplexa samhällsproblem kan framstå som så stora och svårhanterliga att det är svårt att se hur en liten grupp på ett meningsfullt sätt kan arbeta med det.

Processen inleds med att formulera vad det är för problemområde som står på dagordningen. Här spelar ofta en tränad facilitator en viktig roll för att hjälpa deltagarna att hitta fram till en formulering av problemet som är så neutral som möjligt, fri från skuldbeläggningar och därmed acceptabel för alla inblandade. Den följande processen är beroende av en väl vald problemformulering. När en preliminär problemformulering gjorts utvecklar man en bild av problemet i sin vidare kontext. Följande kategorier ska identifieras och beskrivas i punktform:

- A. Vilka negativa konsekvenser får problemet för olika berörda parter?
- B. Finns det andra problem som ligger bakom, orsakar eller påverkar det valda problemet?
- C. Finns det ”stödsystem” i form av saker som personer och grupper i omgivningen gör eller underlåter att göra som bidrar till att problemet kan fortsätta att existera?

De punkter som tagits upp används för att teckna en översiktsbild över problematiken:

Figur 10 Kartering av problemkomplex

Inventeringen resulterar i ett mer omfattande porträtt av problemområdet. Med hjälp av detta kan man avgöra om den ursprungliga problembeskrivningen bör preciseras, avgränsas eller bytas ut. Det viktiga är att man fokuserar ett väsentligt problem som kan bli föremål för åtgärder. Som avslutning på denna första fas formulerar gruppen en kortfattad problembeskrivning. Denna ska vara begriplig och acceptabel för alla berörda parter. Detta innebär alltså att problembeskrivningen bl.a. ska undvika skuldbeläggningar eller formuleringar som endast är acceptabla inom vissa perspektiv/läger.

II. Identifiering och beskrivning av de viktigaste perspektiven i debatten

I denna fas identifieras de olika perspektiv som brukar förekomma som röster i diskussionen om hur man ska förhålla sig till det aktuella problemområdet. Det finns i allmänhet olika ”läger” som har karakteristiska åsikter om vilka slags åtgärder som är önskvärda och vilka som ses som ineffektiva eller skadliga. Debatterna mellan dessa läger är ofta ofruktbara,

därför syftar den visionslogiska processen till att dels synliggöra de antaganden och värden som ligger bakom konkreta ståndpunkter, dels undersöka hur problematiken ser ut från de olika lägrens utsiktspunkter.

Det handlar här alltså om att kunna identifiera det som vi skulle kunna kalla perspektivens ”djupstrukturer”, fundamentala föreställningar om hur verkligheten fungerar. De allra flesta människor saknar vana och träning i att se och förstå denna typ av perspektivskillnader. Hur man i praktiken går till väga beror på omständigheterna. Om deltagarna i processen har god förmåga att identifiera och beskriva de viktigaste perspektiven kan de helt enkelt göra detta på egen hand, under ordförandeskap av seminarieledaren. Om deltagarna är osäkra på vad denna fas innebär eller har svårigheter att identifiera grunddragen i de perspektiv som är aktuella finns det två olika möjligheter att arbeta. Den ena är att ha en erfaren seminarieledare med god visionslogisk förmåga som intervjuar deltagarna och tillsammans med dem kommer fram till kortfattade beskrivningar av de olika lägren. Den andra möjligheten är att utgå från ”färdigjorda” beskrivningar av vanligt förekommande föreställningsvärldar. Två olika sådana mallar har använts med gott resultat. Den ena utgörs av den kvadrantmodell som presenterats i tidigare avsnitt (se figur 11). Den andra är hämtad från ansatsen ”Spiral Dynamics,” som beskriver ett antal karakteristiska värdesystem som man menar förekommer ofta i våra samhällen (se figur 12).⁷ De formuleringar som används här är utformade med tanke på problem som har att göra med destruktiva mänskliga beteenden. Om de aktuella problemen är av annan art kan perspektivbeskrivningarna behöva formuleras om för att vara relevanta. Båda dessa modeller är givetvis kraftigt förenklade och stereotypa, men de kan ändå vara till god hjälp som utgångspunkt för att identifiera de läger som är relevanta för sammanhanget.

Seminarieledaren kan i samråd med deltagarna avgöra vilket alternativ som bäst tycks passa det aktuella problemområdet. Beskrivningarna av de olika lägrens föreställningsvärldar ska vara korta och kärnfulla, så att det är lätt att få grepp om dem och diskutera hur de kan tänkas resonera om den aktuella problematiken.

7. Efter Ross (2001).

I. yttre/individperspektiv

Människor (och grupper) agerar i allmänhet utifrån egenintresse. Det måste finnas tydliga och effektiva normer och sanktioner som avskräcker från destruktivt beteende. Den viktigaste kraften i samhället är individens initiativförmåga och skaparkraft. Samhället måste vara så ordnat att ärligt arbete lönar sig. Byråkrati och höga skatter får inte tillåtas att lägga hinder i vägen för den enskilda individens strävan att skaffa sig och de sina en god försörjning.

II. inre/individperspektiv

Människor som fått sina behov tillfredsställda blir goda samhällsmedborgare. Det är viktigt att ge utsatta och missgynnade människor stöd och positivt bemötande så att de kan utveckla inre resurser och vilja att leva ett ordnat och tillfredsställande liv som inte skapar lidande för andra. Alla människor har lika värde och det är viktigt att vi bemöter alla med respekt.

III. yttre/kollektivperspektiv

De styrande faktorerna i samhällsutvecklingen är om den ekonomiska, sociala och politiska utvecklingen är sådan att människor kan få jobb, bostad, utbildning och möjlighet att delta i den politiska processen. Vi måste därför koncentrera våra ansträngningar på att skapa sysselsättning, tillväxt, social trygghet, goda utbildningssystem etc.

IV. inre/kollektivperspektiv

Individernas beteenden och inställningar styrs i hög grad av de värderingar, normer och ideal som genomsyrar det samhälle eller den subkultur de lev i. Vi måste därför arbeta med opinionsbildning, informationskampanjer, utbildning och dialoger för att uppnå förändringar i de värderingar, normer och ideal som leder till problematiska beteenden.

Figur 11 Perspektiv enligt kvadranterna

III. "Omramning" av problemet

I "omramningsfasen" placerar man det aktuella problemet i tur och ordning inuti den ram som de olika föreställningsvärldarna utgör. Seminariedeltagarna delas in i mindre grupper om 4–5 personer för att skapa gynnsamma förutsättningar för allas aktiva deltagande. Om seminariet identifierat fyra olika läger i debatten börjar man med ett av dem. Med hjälp av ett arbetsblad (se bilaga 3) bearbetar man vart och ett av de fyra perspektiven. Överst anger man perspektivets namn. Raden med "titel" fylls i sist, eftersom titeln ska avspegla vilken slags åtgärder som

A. stabilitet, auktoritet, regler och moral

Ser det som angeläget att skapa, upprätthålla och/eller återställa en miljö som känns stabil och säker genom att den tillhandahåller ordnade, disciplinerade, väldefinierade strukturer, roller och normer. För att upprätthålla eller uppnå en sådan miljö är det viktigt med regler och att det blir konsekvenser om man bryter mot dem. En tydlig auktoritet måste skapas och respekteras, såväl i familjer som grupper, företag och samhället som helhet. Auktoritetsfigurer har ansvar för att se till det allmännas bästa, en form av paternalism som bevarar stabilitet och enhet. För att upprätthålla en sådan stabilitet är det värdefullt med traditioner, plikt känsla, moral, ärlighet, hårt arbete, ansvar och en beredskap till självuppoffring när det behövs.

B. individualism, framsteg, fritt företagande

Ser det som angeläget att garantera individuella rättigheter och privatsfär, yttrandefrihet, oberoende, positiv eller framgångsrik image, och miljöer där man med uppfinningsrikedom, kreativitet och strategiskt tänkande kan ta sig an och lösa problem. Väger att uppnå, upprätthålla och försvara sådana miljöer i samband med politiska frågor kan t.ex. vara att skapa incitament för önskade beteendeförändringar snarare än att införa regleringar, söka råd av experter, lita på marknadens anpassningsförmåga, sträva efter topprestationer, framsteg, tillväxt och lönsamhet, lita till fri företagsamhet och konkurrens, teknologiska innovationer samt att ta kalkylerade risker.

C. jämlikhet, solidaritet och sammanhållning

Ser det som angeläget att främja den gemensamma känslan av solidaritet och omsorg, ett humant samhälle där människor och samhällsinstitutioner är ansvariga och bryr sig om att stödja de behövande och tillgodose medborgarnas behov. Detta perspektiv ser det som viktigt att söka bakomliggande orsaker till problem snarare än att fokusera och behandla symptom, samt söker vägar att ge stöd på de sätt som kan fungera. Allas lika värde är en central angelägenhet, och man söker gärna det universellt mänskliga bakom olikheter. För att nå det mänskliga samhället ses det som viktigt att inkludera alla, se till att resurserna fördelas på ett rättvist sätt, ha en öppen dialog med alla grupper och skapa bred delaktighet i beslutsfattandet. Det är angeläget att hantera miljön ansvarsfullt, spara på naturresurser och sätta hälsa och välbefinnande före lönsamhet och tillväxt.

D. stark identitet

Ser det som angeläget att bevara, och ibland återvinna, en stark gruppidentitet, som kan bygga på geografisk samhörighet, gränser och/eller grupptillhörighet med likar. Detta uppnås genom att hålla främmande inflytande på avstånd, arbeta medvetet för att bevara kulturell och lokal identitet och stärka de inre banden inom gruppen.

E. kontroll över det egna ödet

Ser det som angeläget att säkra egna omedelbara behov och önsknings. Sätten att göra detta är ofta egocentriska, kortfristiga, spontant reagerande i situationer. Man motsätter sig auktoriteter, tar hämnd och lägger skulden på andra. Finns främst bland ungdomar och i kriminella kretsar.

Figur 12 Perspektiv enligt kvadranterna

man inom det aktuella lägret ser som viktigast. Arbetsgruppen formulerar i de två följande avdelningarna typiska resonemang som brukar höras från det aktuella perspektivet samt karakteristiska åtgärdsförslag som framstår som naturliga och angelägna utifrån den syn på bakomliggande orsakssammanhang man har. Därefter går man igenom hur dessa åtgärdsförslag tas emot av de tre övriga läger man identifierat. Vilka invändningar och motargument kommer från dessa? Denna genomgång används för att göra en kortfattad lista på de negativa konsekvenser det första lagrets åtgärdsförslag kan tänkas få, konsekvenser som måste vägas mot de vinster förslagen syftar till att uppnå.

När man är färdig med det första lagrets syn på problematiken går man över till det andra lägret och upprepar proceduren med ett nytt likadant arbetsblad. Samma sak görs därefter med det tredje och fjärde lägret (om ett sådant finns). Hela denna process behöver inte ta mer än ca 2 timmar i anspråk.

Det som händer under ”omramningsfasen” är att deltagarna i diskussionen får tillfälle att för sig själva göra tydligt hur man resonerar inom de olika lägren. Man får en inblick i de utgångspunkter meningsmotståndare har och därmed en djupare inblick i bakgrunden till enskilda ståndpunkter och åsikter. Processen leder normalt till en avsevärt rikare bild av de komplexa orsakssammanhang som är relevanta för att förstå både varför problemen uppkommit och de komplikationer som enskilda åtgärdsförslag kan leda till. Slutligen blir det närmast oundvikligt att man mer aktivt börjar reflektera över det motstånd egna åtgärdsförslag kommer att väcka hos andra inblandade parter, ett motstånd som i sig är ett betydelsefullt element att ta hänsyn till om man vill hitta fram till väl fungerande åtgärdsprogram.

IV. Utarbetning av åtgärdsprogram

Den fjärde fasen består i att använda de insikter som omramningen givit som utgångspunkt för arbetet med att utveckla ett åtgärdsprogram som kan få stöd av individer från olika läger. Det beror förstås på omständigheterna om denna fas ska genomföras inom ramen för samma seminarium, eller om detta arbete ska göras i en annan kontext.

Om det handlar om ett medborgarseminarium i en viss kommun är det t.ex. naturligt att gå vidare med denna fas. Man kan då lämpligen dela upp arbetet i flera olika arbetsgrupper med olikartad inriktning.

Deltagarna får då själva välja vilken inriktning som passar deras egen läggning. En grupp kan arbeta med att vidareutveckla förslag till åtgärder som är enkla att genomföra på frivillig och kortsiktig bas, t.ex. saker som enskilda medborgare och organisationer kan börja göra på egen hand relativt omgående. En annan grupp kan koncentrera sig på de åtgärder som kräver formella beslut i politiska institutioner eller företag och organisationer. En tredje grupp kan ta sig an de mer komplexa och långsiktiga frågor som kräver systemförändringar, och därmed förutsätter ett mer ingående utredningsarbete och politiska överläggningar och programutveckling.

Bilaga 3

Mall för "omramning" av problem

Perspektiv: _____

Titel: _____

De som har detta perspektiv säger (typiska resonemang): _____

_____

Typiska åtgärdsförslag inom detta perspektiv: _____

_____

Personer som utgår från andra perspektiv har följande invändningar:

Perspektiv : _____

_____

Perspektiv : _____

_____

Perspektiv : _____

_____

Detta perspektiv måste väga följande oönskade konsekvenser av sina åtgärdsförslag mot de tänkta fördelarna: _____

_____